

Борис Беговић*

ЕКОНОМСКЕ ОДРЕДБЕ ВЕРСАЈСКОГ МИРОВОНОГ УГОВОРА: ПРЕИСПИТИВАЊЕ НАКОН ЈЕДНОГ ВЕКА**

Рейарације наметнуће Немачкој економским одредбама Версајској мировној уговора нису, насупрот увреженом мишљењу, уназадиле немачку привреду. Оне је нису увеле у зачарани круи кризе и назадовања, па стога усвојиле националсоцијализма и долазак Адолфа Хитлера на власти нису резултат тих одредаба. Напротив, у првој деценији по закључивању Версајској мировној уговора Немачка је привредно најредовала, са завидно високим стапама привредној расту. У истој тој деценији, првој постверсајској, будући националсоцијалистички владари Немачке придобили су занемарљив део бирачкој шела, а остварило се и немачко-француско приближавање. Преокрет на немачкој политичкој сцени донела је Велика дејресија, која, међутим, ни на који начин не може да се повеже са Версајским мировним уговором. Сходно томе, заблуда је да је садржај тој уговора, пре свега његове економске одредбе, неизбежно довео до Другој светској рату. Ограничења Версајској мировној уговора у погледу обезбеђивања трајној мира у Европи треба сагледавати у контексту краја Првој светској рату, завршеној примирјем, а не немачком калкулацијом. Тек су безусловна немачка калкулација и њена окупација земље после

* Редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду, begovic@ius.bg.ac.rs.

** Срдачно се захваљујем Луки Батурану, Владану Ивановићу, Николи Илићу, Данилу Ковачу, Танасију Маринковићу, Бошку Мијатовићу, Бранку Милановићу, Марији Караникић Мирић, Зорану Мирковићу, Даници Поповић, Дејану Поповићу и Драгану Стојановићу на корисним коментарима и сугестијама. Питеру Кларку (*Peter Clarke*) захваљујем се на садржајном дописивању о темама из овог рада које ми је помогло да боље осмислим и формулишем своје увиде. Наравно, сносим искључиву одговорност за евентуалне преостале грешке и за вредносне судове изнете у овом раду.

Другої светскої рати, уз расшарање немачкої милитаризма, створиле основне политичке стабилности и мира у Европи.

Кључне речи: Версајски мировни уговор. – Немачка. – Репарације. – Националсоцијализам. – Велика депресија.

1. УВОД

У једној од недавно снимљених епизода британске серије „Доктор Мартин“, главни јунак испитује ментално здравље постарије госпође, житељке неког енглеског провинцијског места на обали, питањем: „Када је почео Други светски рат?“ Уследио је одговор: „1919. године.“ Уз објашњење: „Тада смо у Версају тако понизили Немачку да је Други светски рат постао неизбежан.“ Докторов налаз је био кратак и недвосмислен: „Здрава је.“ Тај дијалог показује колико је веровање да је Други светски рат био неизбежан због садржаја Версајског мировног уговора дубоко уврежено у колективну свест многих народа и колико се дуго у њој задржало.

Што се механизма поменутог понижавања Немачке тиче, још увек је прилично распрострањено схватање да су економске одредбе Версајског мировног уговора, пре свих репарације на које је тај уговор обавезао Немачку, биле такве да су неизбежно узроковале нови светски рат. У академском свету бројни аутори бране такву тезу (Taylor 1963; Winter 1996; Andelman 2008; Graebner, Bennett 2011).¹ Несумњиво је да су велики утицај у том погледу имали Кејнс и његов вешто написан трактат о Париској мировној конференцији, објављен непосредно после њеног завршетка (Keynes 1920). Тај утицај је очигледно превазишао академске кругове, будући да је наведена теза о неизбежности Другог светског рата због садржаја Версајског мировног уговора распрострањена и међу политичком елитом различитих земаља света, па се и у светским размерама значајне дипломате (Kissinger 1995; Kennan 1996; Hurd 1997) опредељују управо за то објашњење порекла најстрашнијег војног сукоба у људској историји. На крају прошлог века, у прегледу миленијума на његовом истеку, лондонски *The Economist*,

1 У последњој деценији прошлог века, у раду који представља преглед доминантних увида савремене немачке историографије XX века, наводи се да је Версајски мировни уговор „Немачкој одузео њену војну моћ, уништио је економски и понizio је политички“ (Schulze 1996, 166). Вероватно је да је намера аутора била да, после таквих увида, читалац треба да се просветли, што вероватно подразумева и пуно разумевање за све акције Немачке између два светска рата.

чије мишљење многи који спадају у глобалну политичку елиту прихватају без икаквог зазора, написао је да је „последњи злочин [Првог светског рата] био Версајски уговор чији су окрутни услови обезбедили да дође до Другог светског рата“.² Дакле, та школа мишљења о одредбама Версајског уговора, пре свега економским, и њиховим последицама веома је уврежена, распрострањена и жилава. То је, посредно посматрано, сведочанство делотворности Кејнсовог заступања идеје да је Версајски мировни уговор према Немачкој био неправедан и за њу разарајући документ.

Уобичајени узрочно-последични ланац који та школа мишљења прихвата једноставан је и, уз неминовна поједностављивања, могао би да се опише на следећи начин. Прекомерне репарације наметнуте Версајским мировним уговором уназадиле су немачку привреду, одливи на основу репарација били су тако велики да је она ушла у зачарани круг кризе и назадовања, из којег није могла да изађе, а као резултат тог привредног назадовања и осиромашења људи створена је политичка основа за успон националсоцијализма и долазак Адолфа Хитлера на власт, што је, према том мишљењу, неизбежно изазвало Други светски рат.

Ипак, такво мишљење, ма како било распрострањено, није једино. У савременој историографији постоје и другачији увиди у Версајски мировни уговор, његове економске одредбе и њихове економске и политичке последице, нарочито у радовима објављеним у последњих двадесетак година.³ Штавише, претходно, поједностављено виђење Другог светског рата као неминовне последице Версајског мировног споразума и његових економских одредаба посматра се као својеврсна злоупотреба историје (MacMillan 2008, 36–37) и тај налаз о неминовности наводи се

2 Не треба одбацити мишљење (Marks 2013, 632) да такво становиште још увек доминира у англоамеричкој историографији и међу образованом јавношћу, уз напомену да је то последица Кејнсове књиге и њеног утицаја који се „никако не може преценити“ (Marks 1969, 364). Као посредна потврда те доминације наводе се своја занимљива искуства са предавања (Keylor 1998, 469–72), као доказ о распрострањености тих увида који се међу студентима, бар у том њиховом узорку, доживљавају као неупитне истине. Слични су налази у погледу широке јавности (Boff 2019).

3 Ти радови (Ferguson 1998; MacMillan 2001; Tooze 2008; Gomes 2010; Tooze 2016; Neiberg 2017; Sharp, 2018) ипак обележавају савремени историографски допринос истраживању последица Версајског мировног уговора. У такве радове спада и велика већина прилога објављених у два зборника. Једном објављеном поводом 75 година потписивања Версајског мировног уговора (Voemeke, Feldman, Glaser 1998) и другом посвећеном једној од првих књига (Taylor 1963) у којој се у савременој историографији промовише идеја о неминовности Другог светског рата (Martel 1999).

као пример лоше историографије.⁴ Очигледно је да у савременој историографији постоје неслагања у погледу вредновања економских одредаба Версајског мировног уговора, нарочито његових последица по међуратну историју Европе и света.

Имајући све то у виду, циљ овог рада је да свеобухватно, уз временску дистанцу од једног века, преиспита економске одредбе Версајског мировног уговора, пре свега са становишта њихових економских и политичких последица. У том преиспитивању нарочита пажња се посвећује разматрању хипотезе о неизбежности Другог светског рата, а на основу изнесеног узрочно-последичног ланца који започиње прекомерним репарацијама, а завршава се немачким отпочињањем рата против Пољске двадесет година касније. Том циљу подређена је и структура рада.

2. ФАКТОГРАФИЈА: СЛЕД ДОГАЂАЈА

Пре него што се преиспитају економске одредбе Версајског мировног уговора треба одговорити на два основна питања: како се дошло до мира и Версајског мировног уговора и у којој мери су после његовог закључивања модификоване његове економске одредбе? Дакле, за почетак је потребна фактографија која описује след догађаја.

Вероватно је да је први корак на том путу, који је у великој мери одредио његову трасу, било објављивање, почетком јануара 1918. године, „Четрнаест тачака“ – прогласа америчког председника Вилсона (*Woodrow Willson*).⁵ Тај проглас представља комбинацију начела (првих пет тачака) и оперативних упутстава за поједине зарађене стране, као и за формирање наднационалне организације (последња тачка) која ће водити рачуна о односима између земаља. У оперативним упутствима за Белгију, Француску, Србију, Црну Гору и Румунију наводи се обавеза да се окупационе снаге повуку и да се окупирана територија врати у пређашње стање. Тиме се уводи начело надокнаде штете учињене грађанима

4 „Лоша историографија занемарује нијансе у корист приповедања ради моралисања и то нам не помаже да разматрамо прошлост у свој њеној сложености. Лекције којима нас та историографија учи исувише су једноставне или су једноставно нетачне. Због тога морамо да научимо како да је [историју – Б. Б.] вреднујемо и да са скептицизмом разматрамо тврдње које се нуде у њено име“ (MacMillan 2008, 37).

5 Амерички председник Вилсон је 8. јануара 1918. године тај проглас обнародовао пред Конгресом САД. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, последњи приступ 30. децембра 2020.

тих земаља и њиховој имовини, дакле, штете искључиво цивилној имовини на тим подручјима. То свакако представља одступање од дотадашње уобичајене праксе општег обештећења које поражена страна плаћа победничкој, којим се покривају свеукупни трошкови вођења рата победничке стране.⁶

У марту 1918. године Немачка, после изласка Русије из рата и масовног пребацивања трупа са истока, започиње офанзиву на Западном фронту са намером да одлучујућом војном победом заврши рат. Уз то, Немачка интензификује неограничени подморнички рат, који је започела још у априлу 1917. године. Истог месеца Немачка намеће Совјетској Русији Брест-Литовски мировни уговор, којим се противречи духу и начелима „Четрнаест тачака“;⁷ а у мају по садржају сличан Букурештански мировни уговор намеће Румунији.

У августу 1918. године започиње свеопшта савезничка офанзива на Западном фронту, која доводи до немачког војног слома. Генералштаб Немачке војске обавештава 29. септембра цара Вилхелма (*Wilhelm*) II о неминовности војног пораза, тражећи од њега да без одгађања започне преговоре о примирју. Нова немачка влада на челу са принцом Максимилијаном од Бадена (*Maximilian von Baden*) обраћа се дипломатском поруком америчком председнику Вилсону са захтевом да зараћене стране започну, на основу „Четрнаест тачака“, преговоре о примирју, као увод у мировне преговоре. После неколико размењених порука, у којима се прецизирају услови потребни да се приступи преговорима о примирју, државни секретар Ленсинг (*Robert Lansing*) послао је у име председника

6 Типичан пример таквог обештећења представља опште обештећење које је, на основу Франкфуртског мировног уговора закљученог после Пруско-француског рата 1871. године (поражена) Француска платила (победничкој) Немачкој.

7 Иако се у литератури могу пронаћи увиди да је Немачка тим уговором од Совјетске Русије добила опште обештећење, одредбама тог уговора све државе потписнице обавезале су се (члан 9) да се међусобно одричу општег обештећења. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext, последњи приступ 30. децембра 2020. Тек је накнадним Совјетско-немачким финансијским уговором, закљученим крајем августа 1918. године, Совјетској Русији наметнута обавеза плаћања суме у износу од 1,5 милијарди долара, као накнада штете коју је та држава начинила. Међутим, у питању није ратна штета, већ накнада штете немачким грађанима нанета совјетским државним банкротом и порицањем државних дугова, у фебруару 1918. године, као и свеобухватном бољшевичком национализацијом приватне имовине. Такође, независно од тога да ли тај износ верно одражава штету начињену на тај начин, извесно је да је он исувише мали да би могао да представља опште обештећење Немачкој.

САД 5. новембра 1918. године дипломатску поруку коју је немачка влада прихватила и потврдила да на основу ње приступа преговорима о примирју и, касније, мировним преговорима.⁸ У Ленсинговој поруци се, у погледу репарација, с једне стране, прецизирају искази изнети у „Четрнаест тачака“, али се, с друге стране, она разликује од тог прогласа, будући да се у њој шири обухват немачких репарација савезничким земљама, тако што се немачка обавезује да плати накнаду целокупне штете која је начињена цивилном становништву и његовој имовини „немачком агресијом на копну, на мору и из ваздуха“.⁹ Проширење обима немачких репарација очигледно је била последица британског притиска, будући да, према доследној интерпретацији формулације „Четрнаест тачака“, Немачка не би била обавезна да надокнади штету британској трговачкој морнарици, дакле цивилној имовини, нанету неограниченим подморничким ратом своје ратне морнарице.

Споразум о примирју је закључен 11. новембра 1918. године, а само један његов веома неодређен члан посвећен је репарацијама, којим се ставља до знања да ће обавеза Немачке као потписнице Споразума бити да „надокнади учињену штету“, без изричите спецификације коју штету и на који начин.

Париска мировна конференције започела је 17. јануара 1919. године, а Версајски мировни уговор је закључен 28. јуна исте године.¹⁰ Иако сâм уговор садржи начелна решења о репарацијама и одређује која штета треба да се надокнади, у њему се не залази у износ репарација, већ је то препуштено Репарационој комисији, која се обавезује да за нешто мање од две године од закључења тог уговора – до 1. маја 1921. године – дефинише укупан износ репарација које Немачка треба да плати савезничким земљама. Једино је у самом уговору дефинисан износ репарација који треба да се плати до тог датума, то јест до одлуке Репарационе комисије – пет милијарди долара.¹¹

8 Та фактографија се заснива, између осталог, и на веома прегледној хронологији догађаја који су претходили Споразуму о примирју и Париској мировној конференцији (Neiberg 2017, 1–17).

9 <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1918Supp01v01/d385>, последњи приступ 30. децембра 2020.

10 Пун текст енглеске верзије Версајског мировног уговора, то јест „Мировног уговора са Немачком“ закљученог у Версају може се наћи на сајту Конгресне библиотеке САД. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/must000002-0043.pdf>, последњи приступ 30. децембра 2020.

11 Сви новчани износи у раду исказани су, ради упоредивости, у америчким доларима (у даљем тексту – доларима), а за прерачунавање су коришћени курсеви важећи на почетку Париске мировне конференције. То је било вре-

У мају 1921. године, Репарациона комисија утврђује износ репарација који Немачка треба да плати и годишњу динамику плаћања. Укупан износ репарација одређен је номинално на 33 милијарде долара, а ефективно (безусловно) на 12,5 милијарди долара. Немачке државне обвезнице су још самим Версајским мировним уговором дефинисане као средство обезбеђења плаћања репарација, а оне се одмах по емисији предају Репарационој комисији која има право да њиховом продајом на секундарном тржишту обезбеди новчане токове уместо оних који недостају услед неизвршења репарационих обавеза.

Показало се да те обвезнице нису биле веродостојно средство обезбеђења, тако да је у јануару 1923. године успостављена француско-белгијска окупација Рура, због константног немачког неизвршавања обавеза на основу репарација, пре свега неиспоручивања одговарајућих количина угља из Рурског басена. Дефицитарно финансирање буџета путем монетизације буџетског дефицита, како би се покрили трошкови настали окупацијом Рура, то јест бесплатном испоруком угља Француској и Белгији, изазвало је хиперинфлацију у Немачкој.¹²

У августу 1924. године ступа на снагу Дозов план (*Charles Dawes*) – репрограмирање немачких репарационих обавеза, којим су умањене годишње обавезе плаћања, а то прати слободан приступ кредитима америчких банака, то јест отварање могућности за задуживање немачке државе код америчког приватног сектора. Јангов план (*Owen Young*) из августа 1929. године (формално је прихваћен у јануару 1930. године) представља модификацију Дозовог плана, којом су нешто увећане годишње немачке обавезе плаћања репарација. Будући да крајем 1929. године наступа Велика депресија, која је Европу у пуној мери захватила 1931. године, дејство Јанговог плана било је веома ограничено. У јуну 1931. године амерички председник Хувер (*Herbert Hoover*) уводи једногодишњи мораторијум на отплату свих обавеза државних дужника везаних за Први светски рат, па тиме и немачких репарација. На Лозанској конференцији, у јулу 1932. године, на врхунцу Велике депресије, суспендоване су на неодређено време

ме (суспендованог) златног стандарда, па тиме и фиксних курсева, тако да до промена у времену на том плану није долазило.

12 Преглед највећих инфлација у модерној историји (Hanke, Krus 2012) показује да је та инфлација, мерена месечном стопом инфлације у њеном завршном месецу, четврта највећа у модерној историји света. Детаљи о немачкој инфлацији из 1923. године изнети су у свеобухватној економско-историјској монографији (Webb 1989).

све немачке обавезе на основу репарација, то јест Немачка је на неодређено време ослобођена њиховог плаћања. У мају 1933. године, немачка влада, прецизније Хитлеров (*Adolf Hitler*) кабинет, пориче све немачке спољне државне дугове, то јест, технички посматрано, проглашава банкрот према страним повериоцима. Та одлука је донета у односу на сва страна потраживања, укључујући и репарације.

Немачка је, у фебруару 1953. године, са свим својим повериоцима закључила Лондонски споразум о свом спољном државном дугу, укључујући и неплаћене репарације, и о начину његовог сервисирања – модалитетима испуњавања својих обавеза према повериоцима. Тиме су немачке власти ван снаге ставиле одлуку Хитлеровог кабинета из 1933. године. Отплата главнице тако консолидованог дуга завршена је непосредно пре уједињења Немачке 1990. године, а одложено плаћање камата протегло се и на XXI век.

Пошто је изложена основна фактографија, анализа може да се усмери на природу Версајског мировног уговора,¹³ будући да у историографији постоје бројни неспоразуми у том погледу.

3. ПРИРОДА ВЕРСАЈСКОГ МИРОВНОГ УГОВОРА

За сагледавање природе Версајског мировног уговора треба указати на неколико чињеница о крају Првог светског рата и како је до тог краја дошло.

Пре свега, Први светски рат није завршен немачком капитулацијом, условном или безусловном, већ споразумом о примирју. У тренутку примирја немачке јединице су биле прилично дубоко на територији победничких, савезничких земаља, а на немачкој територији се није затекао ниједан савезнички војник. Немачка држава је опстала, немачке оружане снаге су, наравно уз смањено људство, такође опстале, војне присиле савезника, због њихове убрзане демобилизације, више није могло бити, осим даљег спровођења поморске блокаде Немачке, али се поставило питање њене одрживости, будући да је успоравала демобилизацију савезничких земаља, пре свега Велике Британије. Уз све то, немачка привреда је била у бољем стању него привреде савезничких земаља, изузев САД, будући да није трпела физичко разарање на копну (попут Француске) или на мору (попут Велике Британије) и

13 Разматрање које следи не односи се на правну, већ искључиво на политичку природу Версајског мировног уговора посматрану, из угла међународних односа, у историјском контексту.

имајући у виду да није била оптерећена спољним дуговима, попут свих савезничких земаља изузев САД, као нето повериоца.

Осим тога, за природу Версајског мировног уговора важна је чињеница да је Америка успоставила водећу позицију светске силе у мировном процесу уз, сасвим очекивано у таквим околностима, челну позицију америчког председника Вилсона и његових идеја о новом светском поретку, под окриљем његове земље – *Rex Americana*. Иако је занимљиво пратити Вилсонову еволуцију – од његове концепције компромисног „мира без победника“ (пре уласка САД у рат) до безрезервне подршке једностраном наметању Немачкој садржаја мировног уговора – основу новог светског поретка, па тиме и решења садржаних у мировном уговору са Немачком, ипак је чинила тежња за компромисом.

Међутим, успешан компромис, који омогућава сарадњу, заснива се на међусобном разумевању, а таквог разумевања између Немачке и савезничких земаља није било у погледу три основна питања (Sharp 2018, 40): (1) какав је исход рата; (2) ко је изазвао рат; (3) како је Немачка водила рат? Што се тиче одговора на прво питање, најбитнијег са становишта мировног уговора и његовог прихватања, немачка политичка елита, војна елита и најшира јавност сматрале су, за разлику од савезничких земаља, да Немачка није изгубила рат. У децембру 1918. године, тачно месец дана после примирја, левичар Еберт (*Friedrich Ebert*), као провизорни председник Немачке републике, поздравио је трупе које су се повлачиле са Западног фронта тврдњом „Непријатељ вас није поразио!“ – дакле, за немачку левицу, војног пораза није било. Немачка десница је на ту тему осмислила мит о „заривању ножа у леђа“ (*Dolchstoß*), према коме су непоћудни политички елементи (пре свих пацифисти, социјалисти и Јевреји) подмукло зарили нож у леђа победничкој немачкој војсци, па је стога, а не због војног пораза на ратишту, Немачка била принуђена да потпише споразум о примирју.¹⁴

14 Занимљиво је да је један од ватрених заговорника, можда чак и аутора тог мита генерал Лудендорф (*Erich Ludendorff*), управо као начелник генералштаба немачке војске, због војног пораза на Западном фронту, од цара Вилхелма II тражио ургентно склапање примирја. Но, неспорно тешки животни услови у Немачкој последњих година рата, изазивани великим делом савезничком поморском блокадом, довели су до политичких и социјалних нестабилности, то јест политичких превирања, додатно појачаних болшевичком претњом, што је, све заједно са чињеницом да непријатељских трупа није било на немачкој територији, док су немачке биле на непријатељској, дало одређени елемент веродостојности том миту (MacMillan 2008, 98), који је иначе позајмљен из легенде о нибелуншким прстеновима, обрађене у Вагнеровој опери „Сумрак богова“, у којој једном од хероја (Зигфриду) на превару заривају копље у леђа.

Но, свакако да треба, независно од чињеница о војном сло- му, разумети немачку перцепцију да њихова земља није изгубила рат, будући да детаљи о одлучујућем војном сло- му на Западном фронту ипак нису били познати немачкој јавности, бар не ње- ној већини. Немачке трупе су у тренутку примирја још увек биле прилично дубоко на територији савезничких земаља. Немачка је у тренутку примирја потпуно контролисала источну Европу, уз распаднуту Аустроугарску монархију и Руску царевину, уз ново- настале државе, углавном мале и слабашне од порођајних мука, и Русију, која се налазила у стању постреволуционарног грађанског рата.¹⁵ Када се на све то дода активна пропаганда оних који су во- дили Немачку у то време, а многи од њих су били управо они који су Немачку увели у рат, јасно је да таква заблуда може да се разу- ме, бар механизам којим је она створена. То, наравно, не оправда- ва оне који су је, из различитих мотива, свесрдно култивисали.

Други неспоразум се односи на одговорност за започињање рата. Немачка јавност је 1918, исто као и 1914. године, била убеђе- на да њихова земља није изазвала Први светски рат. За доминантну већину Немаца тај рат је био искључиво одбрамбени, као реакција на наредбу о мобилизацији оружаних снага Руске царевине. На- равно, немачка политичка и, нарочито, војна елита врло су добро знале да је Немачка започела агресивни рат, да се за њега веома дуго припремала, и на копну и на мору, да је одавно постојао план за агресивни рат на Западу и да је војни врх учестало упозоравао на потребу да се против Русије што пре започне рат, пре него што она потпуно, изградњом железничке мреже на тадашњем западу земље (у Пољској), оспособи своје оружане снаге.¹⁶ Управо због

15 За савремену историографију нису спорни немачки војни и политички ус- песи на истоку Европе у последњој години рата, одређени у Брест-Ли- товском и Букурештанском мировном уговору. Стога у својој монографији посвећеној колапсу Царске Русије, Ливен (Lieven 2015, 2) пише да би Не- мачка хипотетички, после закључивања Брест-Литовског уговора у марту 1918. године, да је затражила примирје и да је оно тада закључено, била по- бедник Првог светског рата. Војни пораз Немачке, одлучујући за крај рата, одиграо се на Западном фронту.

16 Историографија бележи активну и доследну улогу кајзера Вилхелма II, вр- ховног команданта немачких оружаних снага, у немачким припремама за рат и одлуци да се рат започне (Röhl 1969; Röhl 1994). У савременој (оз- билној) историографији само један аутор (Clark 2013) оспорава такву улогу немачке војне и политичке елите, тврдећи да су европске земље „месеча- рењем“, не знајући шта раде, ушле у оно што је постало светски рат. Пре- глед радова савремене светске историографије на тему узрока Првог свет- ског рата (Begović 2014) показује да су у време обележавања стогодишњице почетка Великог рата објављивани и неозбиљни радови (McMeekin 2013),

тога што су веома добро знале ко је започео рат, немачка политичка и војна елита су онако жестоко реаговале на делове Версајског мировног уговора у којима се помиње да је рат био наметнут савезничким земљама, питање које су они назвали „кривицом за рат“. Насупрот томе, савезничке земље нису имале дилеме да је управо Немачка, заједно са својим савезницима, започела Први светски рат и да је она одговорна за њега.

Трећи неспоразум се односио на начин на који је Немачка водила рат. Немачка јавност је била убеђена да је начин на који је Немачка водила рат био у складу са основним правним и моралним нормама. Политичка и војна елита је допуштала да је можда било мањих пропуста, попут, на пример, уништења Библиотеке у Лувену, али да у основи није било никаквих значајних пропуста, још мање намере у том погледу. Савезничке земље, чија је цивилна имовина била уништена немачким војним дејствима на ту ствар су гледале сасвим супротно. Разарања на подручју окупираних Белгије и, нарочито, северне Француске била су намерна, невезана за војне операције (попут онеспособљавања рудника угља њиховим потапањем), а део тих разарања учињен је приликом повлачења после закљученог примирја. Имовина британских грађана уништана је у неограниченом подморничком рату који је, потапајући британске трговачке бродове, спроводила немачка ратна морнарица. Дакле, савезничке земље су, основано, с добрим разлогом, сматрале да је Немачка прекршила и међународна правила ратовања и основне моралне норме у том погледу.

У таквим условима, у којима су постојали толико крупни неспоразуми у изузетно важним питањима, компромис једноставно није био могућ. За описану немачку перцепцију сопственог учешћа у рату и његовог исхода, никакве репарације нису биле праведне, па тиме ни прихватљиве, нарочито стога што су биле праћене губитком дела територије сопствене земље и одузимањем колонија. Једноставно, уз чврсту немачку убеђеност у сопствену честитост и невиност, за њих није постојало никакво рационално објашњење, па тиме ни оправдање да другима плаћају било какве репарације. Такав став је конзистентан и лако га је разумети, независно од тога да ли се може оправдати, но остаје нејасно због чега су се Немци, и политичка елита и јавност, позивали на Вилсонових „Четрнаест тачака“ и инсистирали на њима као на кључном аргументу против плаћања репарација и губитка територије. Јер када се ма-

у којима се безрезервно тврди да је искључива одговорност за започињање Првог светског рата на Русији.

кар и површно прегледа Вилсонов проглас, уз све непрецизности и могућа различита тумачења појединих тачака, извесно је да се у „Четрнаест тачака“ инсистира на немачком враћању окупираних територија, плаћању репарација којима ће се надокнадити штета учињена на тим подручјима и предвиђа губитак немачке предратне територије (припајање Алзаса и Лорена Француској и стварање независне Пољске на етничком начелу, што неминовно значи не искључиво на предратној територији Русије). Тиме се јасно показује да немачка политичка елита (па тиме и највећи део јавности) никада није искрено прихватила „Четрнаест тачака“, већ их је само искористила за тактичке и пропагандне сврхе, надајући се да ће из рата (који је сама започела) изаћи на најбезболнији начин.

Но, независно од тога, оправдано је поставити питање да ли је савезничко тражење компромиса са Немачком било искрено, нарочито посматрано са процедуралног становишта. Реч је о одлуци да се на Париској мировној конференцији уопште не преговара са немачком делегацијом, већ да се Немачкој услови мировног уговора проследе на изјашњавање по начелу „узми или остави“. То није била идеја од самог почетка конференције, бар не делегација САД и Британије, једино је француски премијер Клемансо (*Georges Clemenceau*) заговарао управо тај приступ, можда великим делом и због тога што је јавно мњење у Француској тог времена било изузетно ненаклоњено Немачкој.¹⁷ Међутим, већ у првим данима марта 1919. године, непуна два месеца по почетку Париске мировне конференције, савезници су увидели колико је тешко да се они сами између себе усагласе о великом броју питања, тако да би евентуални преговори са немачком делегацијом у опасност довели тешко постигнути и крхки компромис између самих савезника (Gomes 2010, 32). Надаље, водећи преговарачи, представници највећих савезничких сила, били су на почетку конференције ипак затечени обимом њеног дневног реда – бројем, разноликошћу и тежином питања која та конференција треба да реши.¹⁸ На

17 Независно од јавног мњења, то је био доминантан начин француског опхођења са Немцима на крају рата. Управо је на тај начин француски маршал Фош (*Ferdinand Foch*) водио преговоре о примирју – преговора уопште није ни било, већ је немачкој делегацији само предат документ, с којим је она требало да се упозна и да га потом потпише. Финални потписани документ се од нацрта разликовао само у неколико техничких детаља – све се свело на исправљање техничких грешака.

18 За америчког председника Вилсона та конференција је била својеврсно отрежњење у погледу домета његовог идеализма у свету реалне политике и суочавање са стварним могућностима примене њихових начела у условима жестоко супротстављених националних интереса (Tooze 2014, 284–285).

дневном реду конференције није било само немачко питање, већ и питање осталих европских граница, блискоисточних граница, далекоисточних граница, прерасподеле колонија, формирања Лиге народа, односа према Русији, односно бољшевизму, као и питања свих других последица распада три предратна царства. А сва та горућа питања требало је решити за мање од пола године. Стога је разумљиво што представници победничких сила нису желели да драгоцено време троше на, како су с правом процењивали, исцрпљујуће преговоре са немачком делегацијом.¹⁹ У тим смислу, економске, као ни друге одредбе Версајског мировног уговора нису плод компромиса у процедуралном смислу – оне нису последица преговора двеју страна.

Наведени налаз о једностраности, међутим, ипак се не односи на начин на који је одређен износ немачких репарација, који није дефинисан Версајским мировним уговором, већ је Репарациона комисија то учинила тек у мају 1921. године уз пуну консултацију немачке стране. Немачка, додуше, није учествовала у одлучивању о износу репарација, али је том приликом могла детаљно да изложи своје становиште о свим релевантним питањима у вези са тим износом и начином његовог одређивања.

Немачка политичка елита и јавност у поменутој једностраности сагледавају неправедност Версајског мировног уговора. Због тога је у Немачкој тај уговор и означен као наметање воље победника – *Diktat*.²⁰ Међутим, немачка страна је учествовала у

Била је она и прилично грубо спуштање на земљу, у извођењу искусних политичких прагматичара, после хвалоспева које су му приређивали у Европи, попут оног који је изрекао француски књижевни нобеловац Ролан (*Romain Rolland*), који је Вилсона окарактерисао „као највећег моралног ауторитета [у свету]“ и као „јединог који може истоветно да се обраћа и пролетерима и средњој класи свих земаља света, а кога ће сви они слушати“ (Кноск 1998, 128).

19 Таква промена стратегије односа према Немачкој и другим пораженим силама, која се у историографији понекад оцењује као неправедна (Clarke 2017), имала је своје последице и на исход – на садржај мировног уговора. Реч је о томе да су иницијално експерти припремали документа за расправу, а не за изјашњавање, па су стога одређене захтеве поставили оштрије, стварајући простор за преговарање, тражење нагодбе и, коначно, постизање компромиса. Ништа се ту није променило, углавном због недостатка времена и политичке потребе да се конференција заврши до пете годишњице Сарајевског атентата. Стога су нека од решења Версајског мировног уговора била оштрија према Немачкој него што су то савезничке земље иницијално желеле (Marks 2013, 637; Sharp 2018, 38).

20 Постоји занимљива некохерентност у митологији постверсајске Немачке. С једне стране, Немачка није изгубила рат. С друге стране, неправедан мировни уговор намећу победничке силе. Како су онда те силе победничке

процесу његовог формулисања и стога је релевантно истражити шта су били њени приоритети, а нарочито оно што је релевантно за тему овог рада – да ли су за немачку страну репарације и њихов износ били приоритети? Нема спора у историографској литератури да је приоритет за немачку власт било очување територијалног интегритета предратне Немачке,²¹ барем минимизација територијалних губитака уколико се у томе не успе, то јест очување што веће територије, уз присаједињење подручја на којима живе Немци. За постизање тих циљева немачка власт била је спремна да прави знатне компромисе у погледу других услова мировног уговора.²² Из тактичког угла посматрано, немачка делегација на Париској мировној конференцији потпуно је одбила нацрт мировног уговора и доставила фундаменталне примедбе на њега, а уз то је изнела понуду да Немачка на име репарација савезничким земљама плати 25 милијарди долара, оно што је она сматрала веома великодушним.²³ Дакле, приоритет за немачку страну није

и како онда располажу силом да своју вољу и неправедан мировни уговор наметну Немачкој, када она није изгубила рат? Ово је само једна од илустрација удаљености немачке политичке елите и јавности од стварности тог времена, па се стога у литератури Немачка у периоду између примирја и закључивања Версајског мировног уговора понекад назива „земљом снивања“ (Klein 1998, 213–219). Према свему судећи (Marks 1998, 349), тај израз је први употребио немачки теолог Трелч (*Ernst Tröltzsch*).

- 21 Тако формулисан приоритет вероватно је последица њихове погрешне и крајње пристрасне интерпретације Вилсонових „Четрнаест тачака“ (Glaser 1998, 393), из којих је ипак недвосмислено јасно да Немачка мора да изгуби део своје предратне територије, будући да је, као што је већ напоменуто у овом раду, у 8. тачки предвиђено да Француској буду враћени Алзас и Лорена, док је у 13. тачки предвиђено формирање независне Пољске, што неминовно подразумева губитак одређених предратних немачких територија.
- 22 Свеобухватна анализа понашања немачке политичке елите у време Париске мировне конференције (Schwabe 1998) упућује на подстицаје којима су биле изложене немачке власти и на приоритете које су оне тада саме себи поставиле. Иако су тада постојала одређена неслагања између чланова владе, она су се углавном сводила на тактичка питања, нарочито у којој мери треба бити непопустљив у остварењу тих приоритета. Док је главни немачки преговарач министар спољних послова Брокдорф-Рантцау (*Ulrich Graf von Brockdorff-Rantzau*) сматрао да ни од чега не треба одступати, утицајни министар без портфеља Ерцбергер (*Matthias Erzberger*), челник немачке делегације која је потписала уговор о примирју, сматрао је да постоји простор за компромис, па је допуштао одређено попуштање у погледу тих приоритета.
- 23 Детаљи финалне верзије директиве упућене из Берлина немачкој делегацији на Париској мировној конференцији од 21. априла 1919. године (Schwabe 1998, 45–46) упућују управо на овако дефинисан приоритет. Надаље, у историографској литератури нема неслагања о томе да је наступ немачке делегације, прецизније речено, немачког главног преговарача био дебакл, који је уклонио оно мало симпатија које су остале делегације има-

био да умањи износ репарација, нити је био да указују на то да Немачка није способна да плати репарације (што су касније редовно чинили), већ да, оним што су они сматрали великодушном понудом износа репарација, покушају да, будући да је било извесно да не могу да сачувају територијални интегритет предратне Немачке, минимизују губитак предратне немачке територије (инсистирајући на плебисцитима готово на свакој територији која би се могла изгубити) уз присаједињене територија насељених немачким становништвом.²⁴ Додатни приоритет је било уклањање онога што је она сматрала чланом мировног уговора којим се преузимала одговорност за започињање рата, клаузуле о „ратној кривици“.

Дакле, имајућу све то у виду, тешко да се може закључити да је у погледу репарација Версајски мировни уговор за Немачку био – *Diktat*. Надаље, Немачка је самостално и слободно прихватила Ленсингову дипломатску поруку из новембра 1918. године као

ле према Немачкој, па се тврди (Schwabe 1998, 61) да је Брокдорф-Рантцау пред америчким председником Вилсоном покушао да буде већи Вилсон од самог Вилсона. Не само да такав наступ, сасвим очекивано, није одобрио Вилсона (Lentin 1984, 87–88), већ се Вилсонов однос према Немачкој до краја конференције значајно заоштрио (Walworth 1986, 393), а Лојд Џорџ је признао Клемансоу да „сада најзад разуме због чега Французи мрзе Немце онолико колико их мрзе“ (Тампке 2017, 139). Са временске дистанце од сто година, поступак Брокдорф-Рантцауа неодољиво подсећа (Marks 1998, 352; Schwabe 1998, 53) на поступак Лава Троцког за време мировних преговора са немачком страном у Брест-Литовску само годину дана раније, када је совјетска делегација, с њим на челу, са кобним последицама по своју земљу, одбила понуђени мировни уговор и демонстративно напустила преговоре (Lieven 2015, 357–359).

- 24 Није претерана оцена (Sharp 2018, 40–41) да је Немачка, у границама одређеним Версајским мировним уговором, у територијалном смислу имала јачу позицију у Европи него што је то био случај пре Великог рата. Уместо Аустроугарске царевине, која јесте била савезник у Првом светском рату, али и поштовања дужан противник током историје, Немачку је на истоку окруживао велики број мањих, слабашних држава насталих њеним распадом. Руска царевина, такође предратни немачки сусед, нестала је, а изгледи за дугорочну стабилизацију и јачање новонастале Совјетске Русије, касније Совјетског Савеза, били су крајње неизвесни. Од великих сила на границама Немачке, једино је преостала Француска, и то битно ослабљена исцрпљујућим ратом у коме је, уз огромне жртве, управо победила. Па ипак, без обзира на све то, немачка политичка елита инсистирала је на опстанку предратних граница или бар минимизацији територијалних губитака, уз присаједињење територија доминантно насељених Немцима – Аустрија, делови Чешке (Бохемија) и Пољске, евентуално Јужни Тирол – и била је спремна да за то плати завидну (бар из њеног угла посматрано) своту репарација. У том погледу није постојао раскол у немачкој политичкој елити, разлике су постојале само у методама који треба да се примене за остварење тог циља (Schwabe 1998, 67).

основу преговара, у којој јој се јасно стављају до знања њена обавеза да плати репарације и природа тих репарација. Мировни уговор је само потврдио ту обавезу и *de facto* задржао природу репарација, то јест њихову усредсређеност на штету начињену цивилној имовини, а не на опште обештећење, дакле не на покривање целокупних трошкова вођења рата савезничких земаља. Коначно, сам износ репарација до кога се дошло после Париске мировне конференције био је заснован на консултацијама са немачком страном, а у основи је тај износ ефективно био нижи од оног износа репарација који је Немачка понудила током Париске мировне конференције, пре закључивања Версајског мировног уговора.

Но, уколико се у овом случају не може оправдати незадовољство немачке стране, оно је релативно лако разумљиво у погледу неких других одредаба Версајског мировног уговора, попут оне о немачким границама. Једно од начела на којима се заснива тај уговор јесте право народа на самоопредељење, наравно само за европске народе. Иако то начело, формално посматрано, није део „Четрнаест тачака“, иако је британски премијер Лојд Џорџ (*David Lloyd George*) први употребио термин „самоопредељење“ (Sharp 2018, 78), а не председник Вилсон, извесно је да је то Вилсонова идеја, који је потпуно подржао и тај термин, и да су због тога многи народи управо од америчког председника очекивали да ће границе њихових земаља бити одређене тако да се сви њихови сународници окупе на целовитој територији.²⁵ Но, у етнички добро промешаној Европи, нарочито источној, право на самоопредељење које, без икаквих ограничења спроводи један народ, лишава друге народе могућности да то исто начело буде примењено на њих. Наравно, право народа на самоопредељење било је и остало контроверзна норма. А када се томе додају и стратешки разлози, који су и основни разлог сазивања таквих конференција, јасно је да су ограничења у примени таквог начела била сасвим очекивана.

Независно од тога, потпуно је јасно да немачком народу Версајским мировним уговором право на самоопредељење није признато. Велики број етничких Немаца је остао да живи ван постверсајских граница Немачке, а Версајски мировни уговор (члан 80) *de facto* забрањује уједињење Немачке и Аустрије. Наравно, разлог томе је био веома лако разумљив – француски страх од велике, уједињене и моћне Немачке, која би имала двоструко више становника од Француске. Ако је француска делегација на Пари-

25 Вилсон је тај термин употребио први пут у свом обраћању пред Конгресом 11. фебруара 1918. године. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1918Supp01v01/d59>, последњи приступ 30. децембра 2020.

ској мировној конференцији у нечему била доследна, то је била брига за француску послератну безбедност. Дилему између стратешких импликација примене начела и начела самих за себе разрешена је у корист импликација – Немцима није признато право на самоопредељење. Такав исход је лако разумљив, али је друго питање да ли се и у којој мери може оправдати. Неспорно је да је начело самоопредељења у немачком случају грубо прекршено.²⁶

Пошто су размотрене основне чињенице релевантне за разумевање окружења у којем су формулисана решења у Версајском мировном уговору и њихово порекло, може се прећи на разматрање самих решења – економских одредаба тог уговора.

4. ЕКОНОМСКЕ ОДРЕДБЕ У ВЕРСАЈСКОМ МИРОВНОМ УГОВОРУ И ЊИХОВО ПОРЕКЛО

Основно начело за репарације које Немачка треба да плати изложено је у Ленсинговој дипломатској поруци од 5. новембра 1918. године, према коме ће „Немачка надокнадити штету почињену цивилном становништву савезничких земаља и њиховој имовини својим офанзивним дејствима (*agression*) на копну, мору и ваздуху“. Дакле, тиме се напушта идеја о општем обештећењу, то јест о покривању целокупних трошкова вођења рата, и репарације се усредсређују искључиво на надокнаду штете начињене

26 У овом случају, свакако је реч о грубом кршењу начела о самоопредељењу народа. Међутим, примена тог начела повезана је са детаљима који носе велики број отворених питања. На пример, претпоследња тачка Вилсонових „Четрнаест тачака“ гласи: „Независна пољска држава треба да буде успостављана на територијама насељеним неспорно пољским становништвом.“ Остаје нејасно шта то значи са становништа њене примене. Шта значи неспорно: да ли је у питању већина, обична или квалификована? Шта се дешава са територијама које су насељене (пољским становништвом), али то становништво чини мање од 50 одсто становника? Шта се дешава уколико такве територије нису физички повезане у једну просторну целину, да ли се онда формира више територијалних целина једне државе и да ли је такво решење одрживо? Штавише, ако је право на самоопредељење универзално право, а требало би да буде, народи ће се сукобити, а територијални интегритет вишенационалних држава је тиме угрожен, па се тиме отвара питање међународне стабилности. Вероватно је због свега тога државни секретар САД Ленсинг записао да је начело самоопредељења „једноставно набијено динамитом“ и да ће „оно подгрејати наде које никад не могу бити остварене“, тако да се Ленсинг плаши „које ће страхоте оно да произведе, коју ће беду да створи“ (Sharp 2018, 77). Историја света у последњих стотињак година показала је колико је Ленсинг био у праву, између осталог због тога што је то начело „коришћено за потпомагање разбијања постојећих држава“ (Steel 1998, 31).

цивилној имовини, то јест имовини у приватној својини.²⁷ Штета нанета војној имовини, на пример потопљени ратни бродови, не треба да се надокнађује.²⁸ Надаље, насупрот дотадашњој традицији, Немачка трошкове или штету не надокнађује као поражена сила него као она сила чије су оружане снаге, својим офанзивним дејствима, ту штету начиниле.

Такво начело, које представља само одређено проширење обухвата штете у односу на оно што је записано у „Четрнаест тачака“, може се објаснити дејством неколико чинилаца. Прво, оно је последица раскида са прошлошћу који је заговарао амерички председник Вилсон – нови светски поредак, чији је он корифеј, мора да се заснива на новим начелима, па стога и старо, уврежено обичајно начело општег обештећења, којим поражена страна надокнађује укупне трошкови вођења рата победничке земље, више није добродошло. Друго, таквим новим начелом, чије увођење представља промену парадигме међународних односа, исказује се морална супериорност САД и њене политичке елите, која се као *deus ex machina* тријумфално надвија над Европом, услед неспособности политичке елите европских сила да пронађу одговарајуће решење. Треће, тиме се успоставља својеврстан компромис између зараћених страна, будући да се не покривају свеукупни трошкове вођења рата, чиме би се, због традиције да накнаду тих трошкова плаћа поражена страна, неминовно потпуно стало на једну страну – страну победника. Четврти чинилац се односи на време у коме се све то одвија, време у коме се већ догодила Октобарска револуција, левица све више јача, па почиње идеолошка битка за придобијање људи. Будући да ће, у крајњој линији, репарације плаћати широке масе, целокупна популација земље, не треба их одвраћати од капитализма високим и неспецификованим оптерећењем. Коначно, САД као главни заговорник тог решења нису претрпеле никакву ратну штету, а њихови трошкови вођења рата били су занемарљиви, тако да су у том погледу њихове власти, са становишта унутрашње политике, биле индиферентне

27 Дистинкција између цивилне и војне имовине, уобичајена у (пост)ратним условима, у одређеној мери одговара дистинкцији између имовине у приватној и јавној својини. Док је цивилна имовина искључиво у приватној својини, својини грађана одређене земље, војна имовина је у јавној својини. Ипак, постоји и невојна имовина која је у јавној својини, на пример, зграда министарства финансија. Инсистирање на цивилној имовини у ствари значи инсистирање на имовини у приватној својини грађана одређене земље.

28 Насупрот томе, потопљени трговачки брод који је у власништву бродарске компаније, која је у приватној својини њених акционара, представља штету која се надокнађује, будући да је штета нанета цивилној имовини.

према решењу у погледу репарација које би се применило. Штавише, Америка је била највећи нето поверилац тог времена, али решење у погледу репарација ипак није било пресудно за будућност сервисирања тог дуга, па је и у том погледу била индиферентна.

Насупрот томе, међутим, у члану 231,²⁹ првом члану Версајског мировног уговора који се бави репарацијама, *de jure* се на сцену враћа начело општег обештећења, будући да њиме Немачка преузима одговорност за целокупне трошкове („губитке и штету“) који су због рата сносиле владе и грађани савезничких земаља. Основа за такву одговорност не тражи се, у духу старе традиције, у чињеници да је Немачка изгубила рат, већ у томе да га је она започела, будући да је Немачка, према том члану, заједно са својим савезницима, рат, својом агресијом, наметнула савезничким државама. Дакле, одговорност Немачке за започињање рата очитује се као одговорност за целокупне трошкове које је тај рат донео савезничким земљама. Начело општег обештећења на делу.³⁰

Две напомене о члану 231. Прво, иако је у Немачкој тај члан назван чланом о кривици за изазвање рата, чиме је то питање постало политички приоритет и створило велики анимозитет према Версајском мировном уговору, помињање немачке одговорности (не кривице) за изазивање рата у том члану, па тиме и у Версајском мировном уговору у целини, искључиво је у функцији проналажења одговорности за насталу штету и репарације те штете. Представници победничких сила се на Париској мировној конференцији нису бавили одговорношћу Немачке за започињање рата као таквој – они о томе уопште нису расправљали (MacMillan 2001, 204). Да којим случајем јесу, те одредбе се никако не би налазиле у одељку о репарацијама, већ би биле у посебном одељку мировног уговора о кривици за започињање рата или, евентуално, у његовој преамбули.³¹ Друго, изгледа да су представници савезничких

29 Члан 231 Версајског мировног уговора гласи: „Савезничке и придружене владе потврђују, а Немачка прихвата одговорност Немачке и њених савезника за настанак свих губитака и штете савезничких и придружених влада и њихових држављана, који су последица рата који је био наметнут агресијом Немачке и њених савезника.“

30 У мировним уговорима претходног времена није се тражила било каква правна основа за опште обештећење поражене земље. Једноставно, такав уговор, попут Франкфуртског мировног уговора из 1871. године, само наводи (члан 7) износ који поражена земља (у случају тог уговора – Француска) треба да плати на име општег обештећења и динамику тог плаћања. <http://gander.chez.com/traite-de-francfort.htm>, последњи приступ 30. децембра 2020.

31 Кејнс (Keynes 1920, 58) тврди да је тај члан био формулисан „добро и пажљиво“ и то тако да задовољи потребу америчког председника Вилсона за успостављање немачке моралне одговорности за започињање рата и

земаља, пре свега Француске и Велике Британије, попустили под притиском јавног мњења својих земаља, које је тражило да Немачка буде оштро кажњена и очекивало издашне приливе од репарација. Формулација члана 231 упућује управо на то.³²

Међутим, члан 231 Версајског мировног уговора треба читати увек заједно са чланом 232,³³ у коме се налази начело за *de facto* одређивање опсега репарација и у коме се понавља управо она формулација из Ленсингове дипломатске поруке шта све чини штету која ће бити надокнађена и како је та штета настала, па се тиме репарације своде на накнаду штете цивилној имовини.³⁴ Противречност између та два члана, између начела општег

потребу председника британске владе Лојда Џорџа за немачку финансијску одговорност до размера општег обештећења. Колико је овај члан заиста био формулисан „добро и пажљиво“ – формулисао га је Далас (*John Foster Dulles*), каснији државни секретар САД – сведочи и потпуно непотребна контроверза везана за немачку перцепцију тог члана као „питања ратне кривице“ (*Kriegsschuldfrage*). Историографија бележи (MacMillan 2001, 476–477) да нико у савезничком табору није очекивао такву немачку реакцију и такав анимозитет према том члану представљао је изненађење за савезнике. Очигледно је да није све било толико „добро и пажљиво“ формулисано, будући да је такав садржај члана 231 проузроковао да питање ратне кривице за Немце постане симбол неправде која им је нанета на Париској мировној конференцији и да заузме вероватно централно место у немачкој постверсајској политици. При томе, потпуно непотребно са становишта репарација.

- 32 На то упућује и коментар Лојда Џорџа: „Енглеска јавност, као и француска, сматра да Немачка мора изнад свега да прихвати обавезу да све нас компензује за *све њоследице* [курзив Б. Б.] њихове агресије. Тек када се то уради, долазимо до питања немачке способности плаћања“ (MacMillan 2001, 204). Не само да такво помињање јавности потврђује тезу да је „Лојд Џорџ био политичар, а не дипломата“ (Goldstein 1998, 165), него је занимљиво то што Лојд Џорџ, када је потребно, у помоћ позива – чак и француску јавност.
- 33 Члан 232, став 1 Версајског мировног уговора гласи: „Савезничке и придружене владе прихватају да ресурси немачке нису адекватни... да у потпуности надокнаде све такве губитке и штету [из члана 231 – Б. Б.]“. Став 2 истог члана гласи: „Савезничке и придружене владе захтевају да Немачка прихвати да надокнади сву штету почињену цивилном становништву савезничких и придружених земаља и њиховој имовини својим офанзивним дејствима (*agression*) на копну, мору и ваздуху.“
- 34 Будући да у том погледу члан 232 (став 2) не одступа од Ленсингове дипломатске поруке, он садржи и формулацију о немачким нападачким (офанзивним) дејствима која су проузроковала штету. Међутим, нападачка дејства, чак и ако се преведу као агресија, представљају само опис карактера војних операција и никако нису исто што и започињање рата. На пример, извесно је да су оружане снаге Совјетског Савеза својим офанзивним војним операцијама починиле (веома делотворну) агресију на Немачку у последњој години Другог светског рата – финалне војне операције тог рата водиле су се на немачкој територији. Но, та чињеница не значи ништа

обештећења и накнаде цивилне штете, разрешена је тако што се у члану 232 помиње да владе савезничких земаља узимају у обзир да су немачки ресурси недовољни да надокнаде целокупне трошкове вођења рата њихових земаља, па наводно стога великодушно умањују своје захтеве искључиво на накнаду штете нанете цивилној имовини.³⁵ Тиме је категорија немачке способности плаћања репарација унета у Версајски мировни уговор.

Но, са становишта правноекономске логике, та еквилибростика је потпуно бесмислена. Правну основу за репарације, то јест за накнаду штете, чини сам уговор о накнади штете, којим су се уговорне стране (штетник и оштећени) споразумеле да ће се штета надокнадити и правну основу није потребно тражити ван самог уговора.³⁶ Версајски мировни уговор, који је Немачка закључила, одредио је ко је штетник а ко оштећени, који је опсег штете која треба да се надокнади, на који ће се начин одредити износ те штете и све детаље (попут рачности) плаћања те накнаде – за плаћање репарација. Штета је нешто што је објективно условљено, настала је независно од уговора (о накнади штете), а правну основу за накнаду те штете чини сам уговор, којим једна уговорна страна пристаје да учињену штету надокнади. У том контексту, помињање немачке одговорности за започињање рата у Версајском мировном уговору било је потпуно бесмислено. Оно је било мотивисано једино додворавањем јавном мњењу победничких земаља и, барем у одређеној мери, визијом савезничких челника о сопственој моралној супериорности.

са становишта одговорности за започињање Другог светског рата, односно немачко-совјетског сукоба као његовог интегралног дела. Неспорно је да га Совјетски Савез није започео. Штавише, изворна формулација тог дела дипломатске поруке гласила је „инвазијом на територију савезничких земаља“, али је промењена у „агресију на копну, мору и из ваздуха“, због британске бојазни да штета нанета њеној трговачкој морнарици неће бити укључена у репарације, то јест да неће бити надокнађена (Sharp 1991, 90). У литератури, међутим, постоји и супротно тумачење (Marks 1988, 341), према коме је Немачка прихватањем Ленсингове дипломатске поруке у којој се налази реч „агресија“, односно изјавом о сагласности са њом, већ признала своју одговорност за отпочињање рата.

- 35 Из целокупне расправе о износу штете извесно је да се у обзир узимала искључиво стварна штета, то јест штета која директно произлази из уништења или оштећења ствари. Индиректна штета, попут пропуштене добити, није се узимала у обзир, што сведочи о *de facto* рестриктивном поимању штете која ће бити надокнађена.
- 36 Као што се у Франкфуртском мировном уговору 1871. године није трагало за правном основом за француско плаћање Немачкој, већ су се једноставно две стране сагласиле о износу и динамици плаћања накнаде, тог пута свеукупних немачких трошкова вођења рата.

Узгред, највећи део штете цивилној имовини коју су начиниле немачке оружане снаге није настао као ненамеравана и неизбежна последица војних дејстава на копну, већ као последица сврси-сходних активности усмерених ка уништавању цивилне имовине – пољопривредних, индустријских и саобраћајних капацитета. То се нарочито односи на понашање немачке војске на северу Француске – намерно су потапани рудници угља, уништавани усеви и саднице, а сточни фонд, железнички возни парк и друга покретна имовина пребацивани су у Немачку, чак и после примирја, приликом организованог повлачења немачке војске.³⁷ Уништавање цивилне имовине, трговачких бродова, неизбежна је последица неограниченог подморничког рата, али је та чињеница *ex ante* била позната онима који су у немачком војном и политичком врху донели одлуку о покретању таквог рата. Дакле, највећи део штете начињене цивилној имовини била је намерно изазвана штета. Но, независно од тога, износ штете, па тиме и одговарајући износ репарација не би се променио без обзира на то да ли је у самом мировном уговору било прихваћено било какво и, у случају да јесте, које образложење за накнаду штете цивилној имовини.

Штавише, вредност немачких репарација би била истоветна, и у бруто и у нето износу, чак и да је алтернативним хипотетички мировним уговором било предвиђено да свака зарађена страна преузме обавезу накнаде штете цивилној имовини друге зарађене стране. Будући да су се копнене војне операције водиле искључиво на територији савезничких земаља и да се подморнички рат водио искључиво против трговачке флоте тих земаља,³⁸ а технологија ваздушног рата је још увек била у повоју, никаква штета није начињена немачкој цивилној имовини, па стога чак и уз такву хипотетичку одредбу уговора, савезничке земље не би Немачкој плаћале никакве репарације.³⁹ Другим речима, истоветан исход у

37 У историографској литератури (McPhail 1999, 189–195; Marks 2013, 643–644; Sharp 2018, 37) забележен је начин на који је намерним, експлицитно наређеним (у ланцу командовања) и добро осмишљеним дејствима немачких опружаних снага, пре свега копнене војске, настала ратна штета у северној Француској и Белгији – о томе у историографији нема спора. Заплењени немачки војни документи доказују не само да је у питању била намера него да је она била „не стицање тактичке предности него трајно онеспособљавање привреде“ (Tooze 2014, 279).

38 Услед британске свеопште поморске блокаде Немачке, трговачки бродови те земље уопште нису излазили на море у току рата, па стога и нису претрпели никакве губитке (Ferguson 1998; Strachan 2003).

39 Двадесетак година касније, у Другом светском рату, разарања цивилне имовине у Немачкој била су изузетно велика, што као последица бомбардовања из ваздуха, нарочито неселективног бомбардовања немачких градова, што

погледу репарација могао је да се постигне и на тај начин, уз пуну равноправност свих учесница у ратном сукобу, независно од тога ко је започео рат, ко је предузимао нападачка дејства и ко је намерно и сврсисходно уништавао цивилну имовину. Наравно, из политичких, прецизније речено симболичких разлога, због притиска јавног мњења, није постојала никаква могућност да таква, симетрична одредба мировног уговора буде основа за репарације.⁴⁰

Питање шта све спада у штету начињену цивилној имовини, иако је начелан одговор веома јасан, било је предмет спора на самој Париској мировној конференцији. Наиме, британска влада, стрепећи да износ репарација који буде плаћен тој земљи не буде довољно велики да задовољи нарасла очекивања политичке елите и, нарочито, широке јавности,⁴¹ тражила је да се у репарације укључе и социјална давања борцима, инвалидима и њиховим породицама, као давања породицама палих бораца.⁴² То су, међутим, давања из

као последица жестоких операција савезничке копнене војске на немачкој територији. Берлин је пример града који је темељито разорен и на један и на други начин. Да је, којим случајем, после тог рата примењено правило да све зараћене стране надокнађују штету цивилној имовини коју су њихове оружане снаге начиниле, не би требало искључити могућност да би Немачка забележила нето прилив на основу таквих репарација.

- 40 Мало је вероватно да би таква хипотетичка одредба за немачку политичку елиту могла да буде предмет спора. Споран би можда могао да буде износ штете, али вероватно не и универзално начело на коме таква накнада штете почива.
- 41 Имајући у виду да се рат није водио на британској територији, па стога на њој, уз занемарљиве изузетке услед поморског и ваздушног бомбардовања, није било никакве штете, тамошња влада је од самог почетка прилежно тражила начине да различитим супституцијама обезбеди одговарајући прилив репарација. Прво су, модификацијама „Четрнаест тачака“ и њиховим претварањем у Ленсингову дипломатску поруку, у ратну штету укључене и последице немачких офанзивних дејстава на мору, како би се обезбедила накнада штете начињене британској трговачкој морнарици, али то очигледно није било довољно, већ су тражени нови начини за увећање репарационог прилива. Британска делегација је стално проширивала листу својих захтева у погледу немачких репарација, али је успешно створила слику да су њихови захтеви били умерени, а да је француска делегација била та која је инсистирала на виском износу репарација.
- 42 Укључивање социјалних давања као јавних расхода у репарације означава приближавање репарација концепцији општег обештећења, па онда и питање одговорности за започињање рата постаје релевантно, мада само политички, а не правно. Због тога је уверљива теза Питера Кларка изнета у приватној преписци да је одлука да се у репарације укључе социјална давања била пресудна за формулисање члана 231 на начин на који је то учињено, са апострофирањем општег обештећења и немачке одговорности за започињање рата. Заиста, врло је вероватно да би се задржавањем на

буџета, никако нису накнада губитка имовине него накнада која спада у јавне расходе зарађене стране.⁴³ На све те принадлежности корисници имају право независно од Немачке, независно од тога да ли је она започела рат или од начина на који га је водила. Породице (цивилна лица) не праве никакву разлику у томе из којих средстава су исплаћене те накнаде. На овај начин се репарације ефективно приближавају прво одбаченој („Четрнаест тачака“ и Ленсингова дипломатска порука), потом прихваћеној (чланом 231), па онда спутаној (чланом 232) идеји о општем обештећењу. Независно од начелне неоправданости укључивања такве наводне штете цивилној имовини у репарационе обавезе, политичка моћ британске делегације била је таква да се свим њеним захтевима изашло у сусрет, па су те ставке унете у Анекс I поглавља о репарацијама Версајског мировног уговора. То сведочи да је британска власт ушла у зачарани круг. На парламентарним изборима непосредно после завршетка рата, на отвореној ватри, до кључања су подгреване наде да ће прилив на основу репарације од Немачке бити велики,⁴⁴ створена су велика очекивања широке јавности, па су онда, услед опасности да та очекивања не буду испуњена, кршена она начела која су иницијално прихваћена.⁴⁵

Кључно питање пред учесницима конференције било је да ли износ репарација, конкретну суму, треба одредити на самој кон-

надокнади штете цивилној имовини знатно умањио (политички) значај питања одговорности за започињање рата.

43 Наравно, повећано пореско оптерећење које је потребно како би се исплатила та давања представља губитак расположивог дохотка, па тиме у крајњој линији и имовине пореских обвезника. Тако се, међутим, губи директна веза између ратних дејстава и губитка имовине. У крајњој линији, и трошкови вођења рата, који се покривају увећаним пореским оптерећењем, представљају губитак имовине пореских обвезника, то јест губитак цивилне имовине. Тиме се, међутим, потпуно обесмишљава дистинкција између општег обештећења и накнаде штете начињене цивилној имовини.

44 У току предизборне кампање Лојд Џорџ је изјавио да је процена ратне штете коју је претрпела Велика Британија око 30 милијарди долара (24 милијарде британских фунти), па је јасно да немачке репарације треба да је потпуно покрију (Goldstein 1998, 155). Остаје забележена предизборна изјава једног од министара у тадашњој британској влади (*Eric Geddes*): „Исцедићемо Немачку као лимун, све док не прсну коштице из њега“ (Gomes 2010, 14).

45 Вероватно је да је то био један – никако не једини, можда чак не и главни – од узрока великог анимозитета Кејнса (Keynes, 1920) према Лојду Џорџу и британској политичкој елити тог времена. Иако Кејнс има изузетно лоше мишљење о свим водећим преговарачима, ипак је најгоре његово мишљење о британском премијеру. У каснијим Кејнсовим текстовима на ту тему, Лојд Џорџ је приказан у још горем светлу, о чему сведоче прилози у литератури (Harrod 1971; Skidelsky 1983).

ференцији, то јест да ли та сума треба да уђе у мировни уговор, или одлуку о томе треба одгодити. Преломљено је у корист другог решења. Чланом 233 одређено је да одлуку о укупном износу репарација и о динамици њиховог плаћања донесе Репарациона комисија до 1. маја 1921. године. Уговором је предвиђено да се та одлука доносе на основу свих прикупљених захтева савезничких земаља, а немачким властима се даје право да буду саслушане о износу репарација, способности плаћања немачке привреде, па тиме и динамици плаћања. Комисија може да мења динамику плаћања зависно од промене стања немачке привреде, то јест од њене процене измене способности плаћања немачке привреде, а немачким представницима је пружена могућност да доставе информације у том погледу и да изнесу своје виђење о привредним кретањима, па тиме и промени способности плаћања њихове земље.⁴⁶

Иако је било заговорника идеје да се на самој Париској мировној конференцији одлучи о укупном износу немачких репарација, па да та сума буде једна од одредаба Версајског мировног уговора, поменуто одгађање одлуке о том износу има неколико начелних предности. Прво, тачна процена штете нанете цивилној имовини захтева време, будући да примена поузданих метода те процене, попут, на пример, трошкова замене, захтева ретке, специјализоване ресурсе, па се стога, имајући у виду велику површину коју је било потребно прегледати, велику просторну раштрканост и велики број јединица уништене или оштећене имовине, такав посао не може обавити за неколико месеци, то јест за време трајања конференције.⁴⁷ Тиме се не тврди да су зараћене стране примениле поуздане методе процене штете која је начињена и која је требало да буде надокнађена, већ да тако нешто никако није могло да се уради у временском оквиру Париске мировне конференције.⁴⁸

46 Версајским мировним уговором је предвиђено да Немачка до одлуке Репарационе комисије о укупном износу репарације, дакле до 1. маја 1921. године, на име репарација плати пет милијарди долара (члан 235). Наравно, плаћена сума улази у укупан износ репарација, као њихов измирени део.

47 У пролеће 1919. године специјализована јединица инжењерије војске САД оценила је да су за детаљну и тачну процену штете само на Западном фронту потребне две године. Показало се да су у праву, будући да су свој посао завршиле у пролеће 1921. године, непосредно пре него што је Репарациона комисија одредила укупан износ репарација (Brunett 1965, 37).

48 Читаоца и даље запањује Кејнсова (Keynes 1920, 46–51) процена штете: методолошки некоректна (заснована на проблематичним националним статистичким подацима о вредности имовине који се користе за њено опорезивање), збрзана, површна, а претенциозна, при чему сам износ (10,6 милијарди долара), коришћењем децимале, ствара утисак прецизно урађеног

Друго, одгађање одлуке о укупном износу репарација значи њено измештање на експертски ниво, на коме се далеко лакше него на политичком размењују информације и прихватају технички аргументи. Такође, одгађање те одлуке значи и хлађење политичких страсти узаврелих непосредно после рата и ублажавање на тим страстима заснованих енормних очекивања прилива на основу немачких репарација (Marks 1969, 357), чиме се увећава вероватноћа непристрасне процене износа штете, без притиска острашћеног јавног мњења. Осим тога, такво одгађање омогућава и формулисање одговарајуће стратегије којом ће се домаћој јавности будући резултати представити као изванредан државнички успех, иако се већ током трајања конференције знало да таквог успеха не може да буде.⁴⁹ Такво одгађање је ипак, са становишта износа репарације, највише поговало Немачкој, па се у литератури понекад представља као изузетна немачка победа (Marks 1969, 356). Иако је Кејнс, као глави заговорник немачких интереса ван немачке делегације, заступао решење да тај износ треба да се одреди на самој Париској мировној конференцији, разборито је претпоставити да би у том случају укупан износ репарација (и номинални и његова садашња вредност) био значајно виши од оног који је добијен одгађањем одлуке и њеним препуштањем Репарационој комисији. Ипак, у литератури се може наћи и став (Gomes 2020, 47) да је одгађање те одлуке и излазак САД из процеса утврђивања износа ратне штете, па тиме и износа репарација, „можда“ довело до увећања немачких обавеза.⁵⁰

Трећа предност је то што се таквим решењем немачким представницима отворила могућност да утичу на одлуку о износу и

посла. У приказу Кејнсове књиге поводом стогодишњице њеног објављивања (Begović 2020) указује се на озбиљне методолошке слабости целокупне Кејнсове анализе. Узгред, што се тиче поузданости података о вредности имовине који се користе за опорезивање, и данас важи да „вредновање основице представља 'Ахилову пету' пореза на имовину“ (Thuronyi 2003, 331). Захваљујем се Дејану Поповићу који ми је указао на тај налаз.

49 Врло је вероватно да су ти политички аргументи имали далеко већу тежину при доношењу одлуке да се одгоди дефинисање износа и динамике плаћања репарација него потреба да се тачно процени ратна штета. То што су заинтересовани добили више времена не значи да су га искористили за то.

50 Будући да Конгрес САД није ратификовао Версајски мировни уговор, непосредно након последњег неуспешног покушаја ратификације 19. новембра 1919. године, амерички представници су напустили Репарациону комисију. Ипак, остаје нејасно због чега би то њихово напуштање довело до оштријих услова за Немачку, до већег износа репарација које она треба да плати, нарочито када се узму у обзир сви већ наведени разлози због којих је тај износ умањен.

динамици плаћања репарација. Иако они нису одлучивали о укупном износу репарација, на ту одлуку су могли да утичу тиме што су били у прилици да пруже одговарајуће информације и да искажу своје мишљење, нарочито виђење способности њихове земље за плаћање репарација, без обзира на то да ли је оно било непристрасно или не. Ништа од тога не би било могуће да се о укупном износу репарација одлучивало на Париској мировној конференцији, у условима конфронтације делегација савезничких земаља и Немачке, када су се савезници определили за приступ узми или остави, то јест за својеврстан мировни уговор по приступу.

Четврто, одгађање одлуке о износу и динамици плаћања репарација било је сасвим оправдано, због тога што су сви ишчекивали решење за америчка потраживања према савезничким земљама на основу ратних зајмова, будући да је било извесно да ће се значајан део плаћених репарација користити за испуњавање финансијских обавеза према САД – својеврсно преусмеравање репарација. Евентуално опраштање или макар умањење државних дугова победничких сила на основу америчких ратних зајмова свакако би умањило потребе за приливима на основу репарација.⁵¹ Но, амерички председнички избори 1920. године и долазак на власт републиканца Хардинга (*Warren Harding*), уз доминацију републиканца у америчком законодавном телу, условили су повратак те земље у изолационизам. Нове америчке власти су одлучно одбиле да отпишу макар и део потраживања – од америчког опраштања дугова ратним савезницима није било ништа. То је било јасно при доношењу одлуке о укупном износу репарација, а то се, једноставно, није могло знати у доба Париске мировне конференције.⁵²

51 Ипак, не би требало прецењивати утицај евентуалног америчког опраштања ратних дугова савезничким земљама на умањење репарација, и то из два разлога. Први је економски: немачке оружане снаге су ипак, независно од америчких ратних зајмова, начиниле штету цивилној имовини грађана савезничких земаља која треба да буде надокнађена. Иначе би морале да је надокнаде оне земље којима је та штета начињена, прецизније речено, сви грађани (порески обвезници) тих земаља. Други је политички: није политички остварљиво да поражена страна, која није претрпела никакву штету, не плаћа накнаду штете коју је начинила победничким земљама. „Зашто смо се онда борили?“ било би у том случају оправдано питање јавности тих земаља.

52 Кејнсов предлог потпуног америчког опраштања дугова те отписивања потраживања америчке државе (не би се задирало у приватна потраживања), током Париске мировне конференције, на којој је он учествовао као званичник британске делегације, представљајући тамошње Министарство финансија, наишао је на потпуно хладну америчку реакцију. Међутим, није

Пет дана после датума предвиђеног Версајским мировним уговором, 5. маја 1921. године, Репарациона комисија је након заседања у Лондону и консултација са немачком страном, обнародовала укупан износ репарација – 33 милијарде долара. Међутим, тај номинални износ репарација подељен је у две транше. Прву траншу од 12,5 милијарди долара, у коју спада оно што је већ требало бити отплаћено до 1. маја 1921. године (5 милијарди) и оно што доспева на наплату у следећем периоду (7,5 милијарди). Другу траншу од 20,5 милијарди долара, која би евентуално доспела на наплату тек када се потпуно отплати прва транша репарација, она од 12,5 милијарди долара. Не само да је приликом формулисања тих обавеза било потпуно јасно да је изузетно мало вероватно да ће друга транша репарација икада доспети на наплату, него је немачким властима дипломатским каналима пренето управо то – да те обавезе никада неће доспети на наплату (Feldman 1995, 155).⁵³

Сходно томе, ефективно укупни номинални износ немачких репарација био је 12,5 милијарди долара. То се може упоредити са неколико износа: за свега 25% је овај износ већи од 10 милијарди долара, износа до кога је, на већ описан начин, дошао Кејнс (Keynes 1920, 51),⁵⁴ али представља тек 31% износа од 40 милијарди долара, оног износа за који је он прогнозирао да ће савезничке државе тражити од Немачке (Keynes 1920, 62). Штавише, тај износ репарације је тачно 50% износа који је Немачка делегација понудила за плаћање репарација у свом контрапредлогу делегацијама савезничких земаља у мају 1919. године током Париске мировне конференције. Коначно, поменути износ је знатно мањи од 40 милијарди долара ратне штете нанете цивилној имовини цивилним

била изгубљена свака нада у том погледу, тако да није напуштено разматрање те опције, макар њене парцијалне примене. Променом америчке администрације све наде за тако нешто биле су изгубљене – све до почетка Велике депресије.

53 Уверљива је теза да су власти и савезничких земаља и Немачке имале заједнички интерес: да замагле стварност и да износ репарација прикажу као далеко већи него што је он заиста (ефективно) био (Marks 1998, 339). Власти савезничких земаља су стога инсистирале на укупном износу репарација од 33 милијарде долара као на свом великом успеху да присиле Немачку да плати сву нанету штету и, тиме, на испуњењу свог обећања о великим приливима од репарација. Немачке власти су на том износу репарација инсистирале како би се показало да је немачко оптерећење изузетно велико (наводно далеко веће од способности плаћања земље) и како би се поткрепила теза о неправедности Версајског мировног уговора, на чијем су поткопавању оне радиле од његовог закључења.

54 Кејнс је укупан износ штете до којег је дошао (10,6 милијарди) великодушно заокружио на 10 милијарди долара.

објектима у савезничким земљама, без ратне штете у источној Европи (Русија и Пољска), што је процена инжењерских јединица војске САД (Burnett 1965, 46).⁵⁵

У тим смислу, у потпуности стоји оцена (Marks 2013) да је такво решење било повољно и за савезничке земље и за Немачку. Политичка елита савезничких земаља успела је да обмане јавност тих земаља да су Немачкој наметнуте велике репарације, будући да се у јавности појављивао само пуни укупни износ репарација (33 милијарде долара), без икакве информације о томе да позамашан део тих репарација (62,1%) никада неће бити (на)плаћен. Немачка политичка елита је успела да за своју земљу испослуже релативно низак укупан ефективни износ репарација који треба да се плати, упола мањи од оног износа који је немачка делегација понудила да плати током Париске мировне конференције.

Што се динамике плаћања репарација тиче, Репарациона комисија је одредила да годишња транша (која ће се плаћати квартално) износи 500 милиона долара, увећано за 26% вредности немачког извоза у протеклој години. Таквим решењем се свакако водило рачуна о немачкој способности плаћања репарација, али је спорно што се та способност везује искључиво за извоз (што је већи извоз, веће су репарације), а не за бруто домаћи производ (БДП), односно национални доходак, као одговарајућу агрегатну величину тог времена, па тиме и за могућност стварања фискалног суфицита из којег би се репарације плаћале. Осим тога, тадашње статистике у спољној трговини биле су крајње непоуздане,⁵⁶ а немачкој установи која се бави прикупљањем и обрадом статистичких података створени су подстицаји да пристрасно исказује релевантне податке и потцењује вредност немачког извоза. Будући да је *ex ante* била непозната величина немачког извоза, па тиме и износ будућих годишњих отплаћивања репарација, није

55 Непосредно после Првог светског рата у литератури су укупни индиректни трошкови Првог светског рата (трошкови изгубљених људских и материјалних ресурса) методолошки веома проблематично процењени на 150 милијарди долара, док су директни трошкови вођења рата, то јест буџетски издаци за вођење рата, процењени на 180 милијарди долара (Vogart 1920). Методолошка коректност и веродостојност тих процена ефектно су оспорене (Broadberry, Harrison 2005, 22–28).

56 Посебан проблем у том погледу представљала је немачко-француска граница која се налазила у француској окупационој зони, што је онемогућавало праћење прекограничног тока робе, па тиме и немачког извоза преко те границе (Ferguson 1998, 415). Стога је извесно да је забележена вредност немачког извоза била значајно потцењена, па је тиме умањен и износ годишњих репарација које је Немачка требало да плати.

дефинисан рок у коме ће немачка извршити своје укупне обавезе од 12,5 милијарди долара, али се процењивало да би то могло да буде за 30 до 35 година, дакле, 1951. или 1956. године.

Обезбеђење плаћања репарација штете тражено је у државним обвезницама које је емитовала немачка влада и које је предала Репарационој комисији. Обвезнице А и Б покривале су износ прве транше репарација, гласиле су у (немачким) златним маркама, имале су рок доспећа од 30 година, уз каматну стопу од 5%, док би се обвезнице Ц, под неизвесним условима, евентуално емитовале, али једино тек када би се потпуно, услед исплате целокупне прве транше репарација, повукле (поништиле) обвезнице А и Ц, што значи никако пре 1951. године.⁵⁷

Основна идеја за такву емисију била је да се, уколико Немачка не испуњава своје репарационе обавезе, те обвезнице, у износу неиспуњених немачких обавеза, пласирају на међународном секундарном тржишту хартија од вредности. Таквим пласманом би се, начелно посматрано, добила тржишна цена (садашња вредност) тих обвезница и у том износу прикупила готовина која би се усмерила корисницима репарација, чиме би земље које примају репарације биле намирене, а немачка обавеза плаћања би се преусмерила ка власницима обвезница – приватним инвеститорима који су их купили на међународном секундарном тржишту. Успех такве врсте обезбеђења одлучујуће зависи од инвеститорске перцепције кредитног ризика, то јест ризика неизвршења финансијске обавезе – у овом случају ризика да Немачка не извршава своје финансијске обавезе према приватним инвеститорима, власницима обвезница. Високи кредитни ризик утиче на велику премију на ризик која се укључује у дисконтну стопу, па се стога знатно обара садашња вредност обвезница и, тиме, њихова тржишна цена. Инвеститори, стога, купују те обвезнице на секундарном тржишту по цени која је далеко испод њиховог номиналног износа, па су у тој мери умањени приливи оних који те обвезнице пласирају на секундарно тржиште. Управо је то механизам који делује приликом тзв. тржишног теста квалитета обвезница, односно кредитног рејтинга дужника који их је емитовао (Bulow, Rogoff 1989).

Процењујући да је инвеститорска перцепција кредитног ризика, ризика да Немачка не извршава своје финансијске обавезе према власницима обвезница, таква да је тај ризик веома висок,

57 Реч је била о тзв. амортизованим обвезницама, чији власник има право на годишње приливе и од враћања главнице и од плаћања камате. Другим речима, оптерећење онога ко је издао обвезницу је константно у времену рачности обвезнице – последња рата се не разликује од свих претходних.

Репарациона комисија је с правом закључила да би пласирање тих обвезница на међународно секундарно тржиште хартија од вредности било неуспешно, то јест да би прилив који би се добио од њиховог пласмана био по значајно нижој цени од њихове номиналне вредности, па не би успели да се обезбеде приливи за намирење неплаћених немачких репарационих обавеза (Ritschl 2012, 947). Због тога, иако у периоду до средине 1924. године Немачка више пута није извршавала своје репарационе обавезе, те обвезнице нису пласиране на међународна секундарна тржишта хартија од вредности, него је начин за обезбеђивање плаћања репарација потражен у војној интервенцији, то јест у белгијско-француској окупацији Рура у јануару 1923. године. Једноставно, процењено је да ће окупацијом дела немачке територије, оног на коме се налазе рудници угља, кључни за испоруке тог енергента као дела репарација, бити више урађено у погледу обезбеђивања извршавања репарационих обавеза него пласирањем немачких државних обвезница на секундарном тржишту хартија од вредности.

Таква перцепција ризика је била сасвим на месту. Немачка воља за испуњавање сопствених финансијских обавеза била је на веома ниском нивоу, о чему ће више речи бити у следећем одељку. Засад се треба зауставити само на констатацији да те обвезнице Немачка није слободно, добровољно емитовала и на основу те емисије остварила прилив на примарном тржишту хартија од вредности. То су биле обвезнице које је Немачка мировним уговором била принуђена да емитује и на основу чије емисије није остварила никакав прилив. Ситуација која је фундаментално различита од земље која слободно, добровољно емитује обвезнице и која је заинтересована да очува свој углед на међународном тржишту капитала. Инвеститорима је било јасно каквим је подстицајима изложена Немачка, па су стога проценили да је велика вероватноћа да она не би редовно испуњавала своје финансијске обавезе према власницима обвезница, приватним инвеститорима, кад већ није испунила своје репарационе обавезе према победничким силама, због чега су и те обвезнице „завршиле“ на секундарном тржишту – њена дужничка репутација већ је била нарушена, па није имала шта да изгуби уколико не испуњава своје обавезе према власницима обвезница. Анксиозност инвеститора увећала је и чињеница да је у фебруару 1918. године, у години која је претходила закључивању Версајског мировног уговора, Совјетска Русија банкротирала и порекла све своје обавезе према страним повериоцима (Malik, 2018).⁵⁸ То је био велики знак

58 Мерено износом државног (сувереног) дуга у односу на укупан светски бруто домаћи производ (национални доходак) у тренутку проглашења бан-

несигурности пласмана у државне обвезнице на међународном тржишту хартија од вредности, посебно држава које су биле парије тог времена.

Очигледно је да победничке силе нису добро осмислиле механизме обезбеђења за случај да Немачка не испуњава своје финансијске обавезе, већ су се уздале да, уз немачку кооперативност, до тога неће доћи.⁵⁹ Емитовање обвезница као средства обезбеђења прилива, очигледно, није био делотворан механизам за то. Исто је тако очигледно да су са почетком примене економских одредаба Версајског мировног уговора били уочени значајни проблеми у вези са њима. Немачка није извршавала своје обавезе на време, а механизми обезбеђења предвиђени самим уговором нису били задовољавајући. Незадовољне су биле обе стране. Због тога се релативно брзо приступило модификацијама економских одредаба Версајског мировног уговора.

5. МОДИФИКАЦИЈА ЕКОНОМСКИХ ОДРЕДАБА ВЕРСАЈСКОГ МИРОВНОГ УГОВОРА

Уношење категорије немачке способности плаћања репарација у члан 232 Версајског мировног уговора и Кејнсова књига (Keynes, 1920), која је објављена неколико месеци после закључења тог уговора, учинили су да та способност буде централна тема расправе првих постверсајских година, нарочито у доба када Немачка није испуњавала своје уговорне обавезе. При томе је у највећем броју случајева способност плаћања репарација сагледавана искључиво у светлу извоза – да ли је немачки извоз, прецизније речено девизни прилив на основу извоза, довољан за отплату репарација, а не у светлу националног дохотка (некадашњег пандана бруто домаћег производа), па тиме и фискалног капацитета немачке привреде за ту отплату.

крота, државни банкрот Совјетске Русије 1918. године највећи је државни банкрот у историји (Reinhart, Rogoff 2009, 84–85; Malik 2018, 226–227). Аргентински (2001) и грчки државни банкрот (2012) већи су у апсолутном износу, наравно све претворено у сталне цене, али по наведеном показатељу релативне величине, болшевички банкрот још увек није превазиђен.

- 59 Могућности које страним повериоцима стоје на располагању у случају да дужник не испуњава обавезе далеко су мање него у односу на домаће повериоце (Roos 2019, 16–20). То, међутим, не значи да не постоје различита средства обезбеђења таквих пласмана. Ипак, зачуђује колико су мало пажње савезници обратили на решења која би могла да им стоје на располагању у случају да Немачка не буде кооперативна у извршењу својих обавеза у погледу репарација.

Без обзира на то колико је споран начин сагледавања немачке способности плаћања репарација,⁶⁰ у огромном броју академских радова, нарочито раних, потпуно је занемарено питање немачке спремности за плаћање репарација. А савремена теорија државног дуга, у шта репарације свакако спадају, бави се управо тим питањем: због чега државе редовно испуњавају своје међународне обавезе, иако би неизвршавање тих обавеза увећало расположиви доходак у одређеној земљи, са свим, макар на кратак рок, повољним политичким импликацијама такве одлуке власти? Управо због суверености дужника, поверилац у случају неиспуњавања дужничке обавезе нема на располагању готово никакве мере какве постоје у случају унутрашњег недржавног дуга, попут судског принудног извршења, пленидбе имовине дужника итд. Показало се (Eaton, Gersovitz 1981; Eaton, Gersovitz, Stiglitz 1986) да се основни подстицај државним властима да испуњавају своје међународне дужничке обавезе налази у стварању репутације коју тиме стичу на међународном тржишту капитала. У условима асиметрије информација на том тржишту, као и на сваком другом финансијском тржишту, стварање и одржавање репутације кључни је предуслов за ублажавање, ако не и отклањање те асиметрије, што добрим дужницима омогућава не само ново задуживање, којим се могу рефинансирати старе обавезе, него и задуживање под повољнијим условима, пре свега у погледу висине каматне стопе, којим се може увећати износ државног дуга, што значи да се може остварити више нових пословних или било којих других подухвата и увећати јавна потрошња.⁶¹

60 Основни показатељ који се користи у анализи одрживости дуга, што је савремена, у доба Париске мировне конференције непозната концепција, која у себи садржи и способност измиривања доспелих (међународних) обавеза, што одговара способности плаћања репарација, јесте однос (годишњих) одлива из земље на основу измиривања обавеза и (годишњег) нивоа бруто домаћег производа. Ако се већ, као у неколико расправа о немачкој способности плаћања репарација, у однос стављају одливи из земље и приливи из иностранства, онда у те приливе треба сврстати све приливе, попут капиталних прилива на основу позајмљивања капитала, не само приливе на основу извоза. Природно, све те величине пројектују се у будућност и користе се њихове прогнозиране вредности за цео будући посматрани период. Више о концепцији одрживости дуга и њеној примени може се видети у савременим прегледима те области (Debrun, Ostry, Willems, Wyplosz 2020).

61 У каснијим радовима из те области поменути налаз је у одређеној мери модификован, пре свега указивањем на додатне чиниоце који стварају подстицаје за редовно извршавање обавеза према страним повериоцима, не спорећи основни уочени механизам. Садржајан преглед свих тих увида може се наћи у савременим прегледним радовима посвећеним подстицајима

У условима у којима је репутација Немачке као дужника на међународном тржишту капитала већ била изузетно ниска, у којима њено ново задуживање није било у изгледу, ни из економских, ни из политичких разлога на страни поверилаца, Немачка није имала никакав подстицај да редовно испуњава своје репарационе обавезе и да на томе гради своју репутацију на том тржишту. Надаље, унутрашњеполитички разлози такође су говорили против редовног измирења обавеза, будући да би то неминувано значило умањење животног стандарда становништва, које је и тако сматрало да су репарације неправедне, па стога немачке власти нису имале нити један унутрашњеполитички подстицај да редовно плаћају репарације, умањујући тиме и расположиви доходак становништва и свој углед у њему.⁶² Тиме се јасно показује да је немачка спремност плаћања репарација у годинама непосредно после закључивања Версајског мировног уговора била на веома ниском нивоу.⁶³

То се посредно може видети и у ниском оптерећењу немачких пореских обвезника, и током и непосредно после Првог светског рата (MacMillan 2001, 196).⁶⁴ Тако ниско пореско оптерећење

дужницима да испуњавају своје међународне уговорне обавезе (Panizza, Sturzenegger, Zettelmeyer 2009).

62 Како се с правом наводи (Marks 1998, 353), основна филозофија репарација јесте пренос богатства из једне земље у другу, што значи умањење расположивог дохотка становника оне земље која плаћа репарације. Немачка политичка елита и јавност нису могле да прихвате да им се због плаћања репарација умањи животни стандард, већ су стално тражена решења која ће омогућити плаћање репарација без умањења њиховог животног стандарда. Тиме се ствари враћају на она три основна неспоразума између савезника и Немачке, о којима је већ било речи (Sharp 2018, 40). Већина Немаца је сматрала да Немачка није изгубила рат, да га није ни започела и да га је водила дозвољеним средствима. Онда и не чуди то што умањење животног стандарда услед наметнутих репарација за Немце једноставно није било прихватљиво.

63 Анализа политикономских разлога за слабашне подстицаје немачким властима да плаћају репарације (Marks 2013, 645) указује на то да је реч о у основи психолошким разлозима повезаним са емоционалном перцепцијом стварности немачког бирачког тела, који су довели до мале или готово никакве спремности Немачке да уредно извршава своје репарационе обавезе у првим постверсајским годинама. Укратко, проблем немачког (не)плаћања репарација био је политички, а не економски проблем (Steiner 2005, 606). У то време, Немачка (из политичких разлога) није желела да извршава своје репарационе обавезе, а савезници нису били спремни да је на то натерају (Ritschel 2012, 950).

64 Будући да су пореске стопе биле ниске, Немачка је, емитовањем обвезница, рат финансирала задуживањем код сопственог становништва. Током рата Немачка није имала приступ међународном тржишту капитала и државним

оногоућавало је стварање фискалног суфицита из којег би се финансирали репарације. У крајњој линији, репарације, без позајмљивања средстава, неминовно умањују расположиви доходак становништва. Немачка власт то није желела да учини, бар не да се установи да постоји изражена и лако разумљива узрочно-последична веза између репарација и умањења животног стандарда домаћег становништва.

Управо развој догађаја који је уследио посредно потврђује да су криза плаћања репарација и немачко кашњење у извршавању репарационих обавеза били последица ниског нивоа немачке спремности да уредно плаћа репарације. Све до средине 1924. године, Немачка је редовно каснила у испуњењу својих обавеза. Савезници нису могли да дођу до одговарајућих прилива, будући да је Репарациона комисија, на већ описан начин, проценила да пласирање немачких обвезница на секундарном тржишту не би донело издашне приливе, управо због ниског нивоа немачке спремности да плаћа иностране обавезе у вези са репарацијама, па тиме и великог кредитног ризика којим су били изложени инвеститори при куповини тих обвезница. Посредан доказ да проблем није био у способности Немачке да плаћа репарације, већ у њеној спремности за то.

У таквим условима, праћеним окупацијом Рура и хиперинфлацијом у Немачкој 1923. године,⁶⁵ постало је јасно да подсти-

зајмовима, какав су имале савезничке земље. Због тога је немачки државни дуг на крају рата у основи био домаћи дуг. У економској историографији (Ritschl 2016, 951–952) указује се на специфичности немачког пореског система, на његову послератну реформу засновану на централизацији, али и на (неуспеле) покушаје да се непосредно после рата увећа пореско оптерећење – то оптерећење је остало релативно ниско. Занимљива је спекулација да се Немачка спрема да после победе у рату, наметањем општег обештећења пораженим земљама, надокнади сопствене трошкове рата и из тих прилива врати свој дуг домаћем становништву (MacMillan, 2001, 196; Gomes 2010, 7), а одредбе Брест-Литовског мировног уговора са Русијом које се односе на опште обештећење наводно посредно сведоче у прилог те спекулације. Проблем са тим доказом лежи у томе што, како је показано у фусоти 7 овог рада, тај уговор не садржи никакве одредбе о општем или било каквом другом обештећењу, а пратећи совјетско-немачки финансијски уговор обавезује Русију да Немачкој плати 1,4 милијарде долара на основу штете коју је начинила порицањем обавеза према повериоцима њеног државног дуга у фебруару 1918. године и национализацијом приватне имовине. Наведени износ је далеко испод немачких трошкова вођења рата.

65 У историографској литератури постоји спекулација да су немачке власти намерно изазвале ту хиперинфлацију како би савезницима показале да Немачка не може да плаћа репарације (Feldman, 1995). Економски посматрано, свака инфлација је, будући да је монетарни феномен, намерно иза-

цаји немачким властима у погледу плаћања репарација треба фундаментално да се измене, како би се омогућило њихово не-сметано плаћање. Управо у томе треба тражити мотиве Дозовог плана, који је ступио на снагу у августу 1924. године. С једне стране, требало је стабилизovati немачке јавне финансије и створити подстицаје немачким властима да редовно извршавају све своје међународне финансијске обавезе. Тим пре што је, у условима високе задужености савезничких земаља према Америци, поготово Француске и Италије, редовно плаћање немачких репарација тим земљама олакшавало и њихово редовно измиривање обавеза према америчким повериоцима. С друге стране, требало је отворити Немачку за амерички капитал, и финансијски и реални, како би се на основу тих пласмана остваривали приноси. Стога су, на основу тог плана, приватне америчке банке почеле, из потпуно комерцијалних разлога, како би оствариле приносе на своје пласмане, да позајмљују новац немачкој држави. На тај начин, Немачка је почела да исплаћује репарације из прилива на основу средстава позајмљених од америчких банака, а савезничке земље су тако исплаћене репарације, у одређеној мери, користиле за отплату својих обавеза према америчким повериоцима, државним и приватним – створена је својеврсна финансијска вртешка, на задовољство свих оних који се на њој возе. Осим тога, амерички реални сектор је започео да шири своју пословну империју на Немачку – на пример, Форд је инвестирао у сопствену фабрику аутомобила у Келну, док је Џенерал моторс (GM) купио Опел.

У погледу приоритета извршавања немачких државних финансијских обавеза, Дозов план је испуњавање нових оба-

звана – заснива се на одлукама емисионе установе о износу примарне емисије домаће валуте. Надаље, велики буџетски расходи могли су се покрити повећањем пореског оптерећења (увећањем пореских стопа или увођењем нових пореза) или емитовањем обвезница и позајмљивањем новца од домаћинстава, што би довело до отклањања буџетског дефицита, али су се, наспрот томе, немачке власти одлучиле за његову монетизацију. Дакле, то је био рационалан избор немачких власти и у том смислу оне су свакако намерно изазвале инфлацију. Шта су све били њихови мотиви, теже је различити, поготово што је том инфлацијом елиминисан домаћи државни дуг. Не треба искључити могућност да је такав рационалан избор немачких власти био мотивисан (и) тиме да на тај начин свету покажу како је немачка способност плаћања мања од износа репарација који је одређен и да плаћање репарација неминовно дестабилише немачку привреду. Такође, без обзира на то шта су били мотиви, извесно је да у одређеном тренутку хиперинфлација добије такво убрзање да њоме више не могу да управљају они коју су је изазвали.

веза према америчким приватним повериоцима по приоритету ставио изнад репарација. Такво решење је створило снажне подстицаје Немачкој да извршава све обавезе према страним повериоцима, као и подстицаје да створи и очува репутацију дисциплинованог дужника на међународном тржишту капитала, како би била у прилици да позајмљује још веће износе средстава, и то по још повољнијим условима, да би финансирала различите нове пословне подухвате и на тај начин рефинансирала сопствени државни дуг. Но, показало се да је такво решење створило двоструки морални хазард. С једне стране, приоритет у намиривању (нових) америчких поверилаца створио је америчким банкама подстицај да прекомерно позајмљују средства Немачкој. С друге стране, обарање приоритета у намиривању поверилаца на основу репарација довело је до масивног немачког задуживања, које је било прекомерно са становишта плаћања репарација – Немачка се задужила далеко више него што је то било потребно да би редовно измиривала репарационе обавезе.⁶⁶ Другим речима, нето капитални прилив у Немачку током двадесетих година XX века, док је на снази био Дозов план, био је позитиван, уз знатну разлику између капиталних прилива и одлива (Ohlin 1929; Rueff 1929; Schuker, 1998; Ritschl 2012; Carlson, Jonung 2019).⁶⁷ Стога се у академској литератури и појавила теза о америчком плаћању „репарација“ Немачкој (Schuker 1988).⁶⁸

66 Током двадесетих и почетком тридесетих година XX века, спољни дуг – дуг страним повериоцима – представљао је доминантан део немачког државног дуга. Разлог томе била је инфлација из 1923. године, која је у највећој мери обезвредила потраживања домаћег становништва према држави. Само веома мали део (2,46%) тих потраживања ипак је сачуван (De Broeck, James 2019, 211–212), и то *ex post*, интервентним законом из 1925. године, којим су потраживања према држави настала пре 1. јула 1920. године конвертована по курсу 40:1.

67 Годишњи износ немачких репарација понешто је умањен и постао је безуслован. У првој години репарације су износиле 150 милиона долара, па су се постепено увећавале, док у петој години нису достигле 625 милиона долара. Очигледно је да се више није постављало питање немачке способности плаћања репарација. Тиме је измена подстицаја јасно показала да је проблем у претходном периоду била немачка спремност за плаћање репарација, а не њена способност да то чини. Тиме се посредно потврђује истинитост тезе (Marks 1988, 346) да је запањујуће колико су много пажње на Париској мировној конференцији и на састанцима репарационе комисије савезници посветили немачкој способности плаћања репарација уместо спремности за то плаћање.

68 Када се разматра уверљивост те тезе, треба узети у обзир не само капиталне токове у периоду 1919. до 1933. године, већ и чињеницу да је Немачка 1933. године прогласила државни банкрот, односно да је престала да извршава

На аналитичком плану, Дозов план је значајан због тога што се у њему експлицитно говори о потреби фискалног суфицита из којег се финансирају репарације, па се изричито наводе фискални приходи (акцизе и царине, уз приходе власти од пружања саобраћајних услуга) као извори средстава за плаћање репарација, док је секундарно питање како се обавља трансфер тог суфицита у иностранство. Расправа на ту тему, тему „трансферног проблема“ обновила је питање да ли плаћање репарација треба да умањи животни стандард немачког становништва (Keynes 1929; Reuff 1929; Ohlin 1929), управо је на видело изнела да Кејнс и даље покушава да пронађе начин на који би помирио плаћање репарација и очување немачког животног стандарда.⁶⁹

Јангов план (формулисан у августу 1929. године) представља мању модификацију Дозовог. Будући да је очигледно да је овим другим постигнут пун успех, дошло је до изједначавања приоритета у наплати, па су у том погледу исти ранг добили америчка потраживања и репарације. Годишњи износ репарација је стабилизван на 500 милиона долара, при чему је део могао да се рефинансира коришћењем немачких државних обвезница пласираних на америчком тржишту хартија од вредности.

Плаћање репарација је несметано текло све до наступања Велике депресије у Европи 1931. године. Почетком јула те године ступа на снагу Хуверов мораторијум, којим су на годину дана суспендована извршавања свих државних финансијских обавеза (враћање главнице и плаћање камате) проистеклих или повезаних са Првим светским ратом, па су тиме мировале и све немачке обавезе у погледу репарација. Будући да је мораторијум истицао у јулу 1932. године, управо су тада, завршетком рада Лозанске конференције и споразума закљученог на њој, до даљег, на неодређено време суспендоване све немачке обавезе плаћања репарација. Иако су противречни подаци о томе колики је део репарација Немачка отплатила у тренутку суспензије њених обавеза, неспорно је да тај износ веома далеко од пуног износа обавеза и да се

своје обавезе према свим страним повериоцима, укључујући повериоце из САД, који су Немачкој позајмљивали финансијска средства у претходном периоду.

69 Наравно, треба водити рачуна о томе да веза између плаћања репарација и одговарајућег умањења животног стандарда становништва земље која их плаћа важи искључиво *ceteris paribus*. Уколико се догоди одређена промена, задуживање у иностранству, на пример, или се оствари привредни раст, животни стандард становништва уз репарације ће порастати, једино што би порастао више да није било репарација.

највероватније кретао значајно испод половине суме од 12,5 милијарди долара.⁷⁰ У потпуно измењеним политичким околности-ма, после доласка националсоцијалиста на власт, немачка влада, то јест Хитлеров кабинет у мају 1933. године пориче све немачке државне обавезе према страним повериоцима, па тиме и обавезе на основу репарације. Бројни су потези националсоцијалистичке немачке владе којим су кршене, ефективно стављане ван снаге одредбе Версајског мировног уговора, практично све које су то могле бити, али је то вероватно једна од првих тако прекршених одредаба те врсте.

Фактографија десетогодишњег периода после Версајског мировног уговора који се односи на репарације показује бројне модификације економских одредаба тог уговора. Иако су основна начела постављена на Париској мировној конференцији опстала, решења у погледу износа и начина репарација претрпела су бројне и дубоке измене. На почеку Велике депресије и у 1931. години, кључној години те депресије у Европи, решења у том погледу знатно су се разликовала од оних из Версајског мировног уговора и пратећих решења Репарационе комисије из 1921. године. У том смислу, потпуно је прихватљиво посматрање Версајског мировног уговора као „незавршеног мира“ (Cohrs 2006). Бројне измене су биле рационална реакција заинтересованих страна на последице почетних решења, то јест њихово делање на основу сазнања колико та решења могу, односно не могу да допринесу остваривању жељених циљева. Тиме се јасно показује да је постојао простор за прилагођавање тих решења и да је управо то и чињено. Једноставно, Версајски мировни уговор није био усуд који је свет немиковно водио у нову катаклизму. Из другог угла посматрано, ако се тражи историјска одговорност оних који су изнедрили Версајски мировни уговор, треба потражити одговорност те врсте и оних који су га мењали, онако како су га мењали – имали су широко поље за своје делање.

70 Репарациона комисија званично тврди да је у питању износ од 5,15 милијарди долара (41,2% ефективног задужења). У општој историографској литератури (Ferguson 1998) процењује се да је реч о 4,75 милијарди долара (38% ефективног задужења), док се у специјализованој, у раду (Schuker 1998) чији се аутор највише, најтемељитије и најпедантније бавио тим питањем, процењује да је реч о још мањем износу – 4,20 милијарде долара или свега 33,6% ефективног немачког задужења, а свега 12,7% укупног, оног које укључује и обвезнице Ц. Узгред, то су подаци о бруто капиталном одливу, док је нето капитални одлив Немачке у том периоду негативан – земља је бележила висок нето капитални прилив на основу позајмљивања капитала на његовом међународном тржишту.

6. НЕМАЧКИ ПОСТВЕРСАЈСКИ ПРИВРЕДНИ РАСТ: НЕИЗБЕЖНОСТ ОСИРОМАШЕЊА, ХИПЕРИНФЛАЦИЈЕ И ВЕЛИКЕ ДЕПРЕСИЈЕ?

Веома је распрострањена слика постверсајске Немачке као земље дубоке привредне кризе и распрострањеног сиромаштва.⁷¹ Хиперинфлаторна епизода из 1923. године приказује се као дугогодишња свакодневница те земље. Но, питање је у којој мери су те слике и оцене засноване на чињеницама. А чак и да јесу, питање је да ли постоји узрочно-последична веза између репарација и таквог осиромашења.

Прво се треба усредсредити на оцену пословања немачке привреде и постојања њене наводно дубоке кризе. Као што наводи Ричл (Ritschl 2012, 949), Немачка је у привредном расту доживела „луде двадесете“, додуше са паузом 1923. године, услед хиперинфлације која је покидала привредне токове у земљи. Подаци на том плану су речити (табела 1).

Табела 1.
Немачки национални доходак и репарације

Година	Национални доходак у милијардама (златних) марака из 1913. године	Индекс: 1918 = 100	Репарације у милијардама (златних) марака из 1913. године	Учешће репарација у националном дохотку (%)
1918.	37	100	1,3	3,3
1919.	32	86	1,1	3,1
1920.	37	100	1,3	3,4
1921.	40	108	3,4	8,2
1922.	42	114	2,2	5,2
1923.	36	97	0,9	2,4
1924.	42	114	0,3	0,6

71 Та слика се, по правилу, може наћи у прилозима (Pettifor 2019), који, славећи достигнућа Кејснове књиге из 1920. године и Кејнса као високоморалног интелектуалца, инсистирају, додуше без икаквих података, на распрострањеном сиромаштву у постверсајској Немачкој, које је Кејнс својом књигом наводно предвидео.

Година	Национални доходак у милијардама (златних) марака из 1913. године	Индекс: 1918 = 100	Репарације у милијардама (златних) марака из 1913. године	Учешће репарација у националном дохотку (%)
1925.	48	130	1,1	2,2
1926.	46	124	1,2	2,5
1927.	54	146	1,6	2,8
1928.	55	149	2,0	3,5
1929.	56	151	2,3	4,0

Извор: Tooze (2014, 369).⁷²

Сходно подацима изнетим у табели, у постверсајском периоду, почев од последње ратне године, па закључно са 1929. годином, првом годином Велике депресије, просечна годишња стопа немачког привредног раста износила је чак 5,8%. То је завидна стопа привредног раста чак и за данашње средњеразвијене привреде, а камоли за високоразвијену привреду, на самој граници технолошких могућности,⁷³ каква је немачка привреда била и остала.⁷⁴ Према томе, тврдње о немачком привредном назадовању и осиромашењу становништва у послератним, двадесетим годинама XX

72 Подаци из ове табеле су консолидовани и међусобно проверени на основу података који су раније изнети у литератури (Schuker 1988; Webb 1989), а потом су упоређени са подацима из прве свеобухватне студије те врсте (Bresciani-Turroni 1931). У овој табели је као базна година узета 1918, последња година рата, за разлику од оригиналне табеле (Tooze, 2014, 369), у којој је базна година била 1913.

73 Граница технолошких могућности (*technological frontier*) категорија је теорије привредног раста и означава најнапреднију технологију у датом тренутку. Уколико се земља налази на тој граници, не постоји могућност њеног технолошког напретка трансфером технологије из других земаља, што значи да се целокупан технолошки напредак у тој привреди остварује домаћим иновацијама. Такве, технолошки и економски најразвијеније земље стога неминовно бележе ниже стопе привредног раста од земаља које су удаљене од технолошке границе (Aghion, Howitt 2009).

74 Та просечна годишња стопа укључује и негативну годишњу стопу привредног раста од чак -14,9% у години хиперинфлације. Таква годишња стопа раста је сасвим очекивана, будући да хиперинфлација кида успостављене пословне везе, знатно отежава размену и драстично умањује ниво привредне активности. Без те једнократне аберације, просечна годишња стопа немачког раста била би преко 6% и приближавала би се стопама раста кинеске привреде крајем XX и почетком XXI века.

века нису утемељене у чињеницама. Надаље, укупни одливи на основу репарација, исказани на методолошки коректан начин, као учешће одлива у бруто друштвеном производу (додуше националном доходу као кључној агрегатној величини коју су пратиле тадашње статистике), показују (само је у две године посматраног периода то учешће било изнад 5%) да ти одливи нису могли да имају одлучујући утицај на обављање привредних активности у Немачкој и на њен привредни раст.⁷⁵

Такви резултати нису неочекивани. Немачка привреда није била разорена у Првом светском рату, индустријска постројења су опстала, инфраструктура је била нетакнута, материјална и нематеријална имовина предузећа се одржала, исто као и практично знање (*know-how*) потребно за ефикасну производњу, преживели су индустријска традиција, патенти, велики део људског капитала – све оно што је Немачку чинило привредном велесилом, толико успешном у међународним размерама пре Првог светског рата. Посредно, о свему томе говори идеја коју је у својој књизи изнео Кејнс, посвећени заговорник немачких интереса. Он се залаже за међународни кредит европским земљама (треба читати: Немачкој) за обртна средства, будући да управо недостатак обртних средстава Кејнс види као основни проблем обнављања привредне активности у Немачкој (Keynes 1920, 111–113). Дакле, не кредит за обнову и изградњу, не кредит за отклањање ратне штете, већ кредит за – обртна средства.

Осим тога, неке од неекономских одредаба Версајског мировног уговора имале су благотворно дејство на немачки привредни раст. Вероватно је да су у том погледу најзначајније одредбе које се односе на ограничења немачких оружаних снага. Та ограничења неминовно су условила знатно умањење војног буџета, односно смањена издвајања за оружане снаге. Не само да је тиме умањена непродуктивна буџетска потрошња и у апсолутном и у релативном нивоу (у односу на национални доходак), него су немачки издаци за војску износили свега трећину издатака побед-

75 Савремене статистике показују да постоје многе земље у свету које бележе одливе у иностранство изнад 10% њиховог бруто домаћег производа, па и даље бележе високе стопе раста. Наравно, за комплетну слику треба прибавити информацију о нето одливима, али Немачка је после активирања Дозовог плана бележила нето капиталне приливе, а не нето одливе (Schuker 1988; End, Marinkov, Miryugin 2019). Насупрот томе, примера ради, данашња Грчка, као последицу кризе државног дуга, почев од 2016. године бележи нето одливе (смањење државног дуга), који су 2017. године износили чак 20,3% БДП-а, а предвиђа се да ће тек од 2023. године нето одливи пасти на испод 5% БДП-а (IMF 2019, 44).

ничких сила (Hantke, Spoerer 2010, 856). Тиме је Немачка била у прилици да оствари уравнотежен буџет уз значајно мање пореско оптерећење, што свакако погодује привредном расту, а то је у литератури и названо версајским поклоном Немачкој (Hantke, Spoerer 2010, 849).

Надаље, на основу налаза у историографској литератури о економској организацији немачког колонијалног царства (Pierard 1968, 165–167) и о немачкој колонијалној идеологији, чији је приоритет био национални понос (Smith 1974, 660–662), слична хипотеза би се могла поставити и за економске ефекте присилног нестанка немачког колонијалног царства. Према свему судећи, издржавање тог царства Немачкој је стварало веће издатке него приходе,⁷⁶ а мотиви за одржавање и жеља за ширењем тог царства у предратном периоду били су искључиво политички.⁷⁷ Уколико је то тако, онда је одузимање Немачкој њених колонија било повољно за њу са становишта привредног раста, будући да о тим колонијама није више морала да брине и није било расхода за ту бригу.

На основу свега наведеног, очигледно је да економске одредбе Версајског мировног уговора нису довеле до привредног назадовања и осиромашења Немачке. То не значи да у Немачкој сиромаштва није било, нити да није било домаћинстава којима је било горе него што им је било пре рата, али теза о осиромашењу целе земље, већине становништва или барем значајног дела бирачког тела једноставно није утемељена у чињеницама. Да су те одредбе заиста биле погубне по немачку привреду, како се тврди у делу историографске литературе, онда би се резултати те погубности неминовно показали одмах – непосредно после закључивања тог уговора, дакле у току двадесетих година XX века. Да су те одредбе заиста биле погубне, Немачка би у том периоду бележила нега-

76 Емпиријски налаз да су колонијална царства поспешивала међународну размену између колонија и метрополе (Mitchener, Wiedenmier 2012) не противречи овом увиду. Не само да је та размена у случају Немачке била релативно мала, будући да су њени највећи спољнотрговински партнери биле европске земље (Keynes 1920, 7), него и преференцијални статус који се даје трговини између колонија и метрополе условљава дисторзију оптималне међународне размене, па тиме и умањење економске ефикасности.

77 Занимљиво је да Немачка, када се ослободила стега Версајског мировног уговора и када је готово све зависило од воље њене политичке елите, није покретала питање обнављања, односно ширења њеног прекоморског колонијалног царства, већ се експанзија усредсредила на исток Европе и колонијацију тих територија као новог немачког животног простора (*Lebensraum*). То се можда може прихватити као посредан доказ неповољних економских ефеката немачког колонијалног царства по метрополу.

тивне стопе раста, а одливи на основу репарације чинили би значајан део немачког националног дохотка – једноставно речено, то се није догодило. Стога је јасно да недостаје прва карика наведеног узрочно-последичног ланца од Версајског мировног уговора до Другог светског рата. Репарације наметнуте тим уговором нису уназадиле немачку привреду нити је она ушла у зачарани круг надовоња и осиромашења становништва.

Неспорно је, међутим, да су се крупне промене на немачкој политичкој сцени – долазак националсоцијалиста на власт – догодиле при крају Велике депресије. Уколико је та депресија била економски узрок успона националсоцијалиста, онда се, макар начелно, може поставити питање да ли је Велика депресија била изазвана Версајским мировним уговором. Одговор је одречан, и то из два разлога. Први је чињеница да је Велика депресија настала у САД, па да је онда, знатним делом услед неодговарајућих економских политика које су примењиване, „извезена“ у остале земље – ефекти преливања кризе били су значајни. Други разлог је велики временски јаз између закључивања Версајског мировног уговора и Велике депресије. У Немачку је Велика депресија стигла, у својој пуној снази, тек 1931. године – 12 година после склапања мировног уговора.⁷⁸

Ипак, иако се никако не може установити постојање узрочно-последичне везе тог типа, може се поставити питање да ли су економске одредбе Версајског мировног уговора можда допринеле интензитету Велике депресије у Немачкој, па стога утицале и на карактер политичких промена које су уследиле при њеном крају. Другим речима, може се поставити питање, у складу са начелима хипотетичке ретроактивне анализе (*counterfactual*): да није било Версајског мировног уговора и онаквих његових економских одредаба, да ли би Велика депресија у Немачкој била онолико жестока колико је била? Суштински се то питање своди на питање немачког спољног дуга, односно износа немачке задужености у иностранству.

У овој анализи се отвара битан методолошки проблем. Ниво спољне задужености Немачке на почетку Велике депресије био је последица различитих задуживања у прошлости и велики њихов део био је последица слободно донетих, са Версајским миром непевезаних, одлука о задуживању. Због тога је методолошки коректно да се упореди релативна величина државних дугова (у одно-

78 Тек је тада, 1931. године, немачка привреда забележила негативну годишњу стопу раста од -12%.

су на национални доходак) различитих земаља сличне величине 1921. године, када је било познато колики је износ репарација који Немачка дугује савезничким земљама. Укупан немачки државни дуг, укључујући и прву, ефективно једину траншу репарационих обавеза од 12,5 милијарди долара, чинио је 147% предратног нивоа националног дохотка, док је одговарајући податак за Велику Британију износио 144%, а за Француску 135% (Ritschl 2012, 945). Дакле, ниво немачког државног дуга, када се у њега укључе репарације непосредно после њиховог укључивања у обрачун, био је приближан нивоу тог дуга упоредивих земаља – Немачка није била прекомерно задужена земља у том смислу. Штавише, првих година после дефинисања износа репарација, немачки државни дуг је знатно умањен услед хиперинфлације 1923. године.⁷⁹

Надаље, већ је указано на то да се после ступања на снагу Дозовог плана Немачка задуживала код приватних америчких банака, али то су били комерцијални аранжмани немачке државе, односно власти. Већ је указано на то да велики део тако позајмљених средстава није одлазио на исплату репарација, већ је коришћен у потпуно различите сврхе.⁸⁰ Међутим, Немачка је имала пуно суверено право да се слободно задужује и да по свом нахођењу употребљава позајмљени капитал. Наравно, то нема никакве везе за репарацијама чија је обавеза плаћања произашла из Версајског мировног уговора.⁸¹ Дакле, у оној мери у којој је спољна задуженост Немачке била фактор који је условио жестину Велике депре-

79 За разлику од савезничких земаља, чији је државни дуг у највећој мери био спољни будући да је поверилац ратних зајмова био приватни и јавни сектор САД, немачки државни дуг је, због малих могућности добијања ратних зајмова у иностранству, био домаћи, у националној валути, па је стога хиперинфлација знатно умањила (реални) износ немачког државног дуга (Marks 1988, 337–338; De Broeck, James 2019, 205–206).

80 У литератури (Ritschl 2012, 949–950) се наводи да велики део тих позајмљених финансијских средстава уопште није одлазио ни на плаћање репарација ни у продуктивне инвестиције, већ је одлазио на финансирање непродуктивних инвестиција, попут спортских стадиона, социјалног становања и томе слично. Изградња првог немачког аутопута финансирана је из тако позајмљених средстава, и то одлуком тадашњег градоначелника Келна – Аденауера (Konrad Adenauer). Према свим тим показатељима, Немачка се налазила на путу кризе државног дуга, независно од репарација, будући да је свој буџетски дефицит финансирала задуживањем у иностранству (Ritschl 1998, 51), чиме је њена привреда постала рањивија према нестабилностима на светским финансијским тржиштима.

81 Исто се односи на задуживање немачког корпоративног сектора, и корпорација у реалном сектору и банака, у иностранству. Иако то задуживање спада у спољни дуг земље, не спада у државни дуг и, наравно, ни на који начин није повезано са репарацијама које је немачка била обавезна да плати.

сије у тој земљи, та задуженост у веома великој мери није била последица економских одредаба Версајског мировног уговора.⁸²

Но, поставља се питање, због чега је онда Велика депресија у Немачкој изазвала толики пад обима производње и запослености. Да ли је такав пад био неизбежан? Анализа са велике временске дистанце и са познавањем макроекономских начела која у то време нису била позната упућује на то да су мере економске политике које је примењивала тадашња немачка влада канцелара Брининга (*Heinrich Brüning*) биле процикличне, а не контрацикличне, тако да су само продубљивале рецесију, прецизније речено, депресију у којој се немачка привреда налазила.⁸³ Немачка није применила практично једину меру која би у тој ситуацији, уз сва ограничења могућих резултата, била контрациклична – девалвацију марке. У време када је Велика Британија напустила златни стандард и девалвирала фунту како би британски извоз учинила конкурентнијим и тиме створила додатну тражњу из извоза за производима своје привреде, Немачка је, не чинећи ништа за своју националну валуту, ефективно поскупела марку у односу на фунту, немачки извоз учинила мање конкурентним и додатно умањила извозну тражњу за производима своје привреде,⁸⁴ чиме је даље умањила агрегатну тражњу за њима и још дубље гурнула домаћу привреду у рецесију.⁸⁵ Дакле, таква дубина Велике депресије у немачком

82 Хипотетичка ретроактивна анализа показује да би, да је којим случајем прихваћен Кејнсов предлог (Keynes 1920, 111–113) да Немачка не плаћа репарације, већ да се европским земљама одобри кредит за обртна средства, ради покретања привредне активности, то би исто тако, ако не и више увећало задуженост Немачке – Немачка би можда била још задуженија него што је заиста била.

83 Најзначајније процикличне мере које је тадашња немачка влада спроводила биле су умањивање јавне потрошње и стварање фискалног суфицита. Умањивање јавне потрошње условило је даље умањење агрегатне тражње, што је даље поспешивало умањење производне и пад запослености. На сваки нови удар рецесије, нови пад потрошње, тадашња немачка влада је одговарала даљим умањењем јавне потрошње и увећањем фискалног суфицита (Tooze, 2006, 20–21).

84 Није Велика Британија једина земља која у то време напустила златни стандард и девалвирала сопствену валуту. То је био уобичајен начин за излазак из депресије. Стога се овај налаз о немачком одбијању да девалвира националну валуту и да тиме покупи свој извоз и стога умањи извозну тражњу односи на велику већину њених тадашњих спољнотрговинских партнера.

85 Додатни проблем у међународној конкурентности немачке привреде чиниле су високе јединичне наднице, будући да су немачке наднице двадесетих година XX века расле брже од продуктивности (Balderstone 2002, 68–71), што значи да је немачка роба губила конкурентност на светском тржишту независно од курса марке.

случају нипошто није била неизбежна, а све је зависило искључиво од суверених одлука немачких власти.⁸⁶

7. ПОЛИТИЧКА КРЕТАЊА У НЕМАЧКОЈ: НЕИЗБЕЖНОСТ УСПОНА НАЦИОНАЛСОЦИЈАЛИЗМА?

У историографији није спорно да је општеприхваћени циљ немачке спољне политике у међуратном периоду било поништавање, односно модификација Версајског мировног уговора и то пре свега његових одредаба о државним границама и праву Немаца на самоопредељење. У том погледу, разликовале су се само методе којима се то желело постићи. У првој деценији после његовог закључивања доминирале су методе које су се заснивале на сарадњи са савезничким земљама, некадашњим непријатељима, а политичка личност која је постала симбол таквог приступа био је немачки министар спољних послова Штреземан (*Gustav Stresemann*). Савезници, свесни да немачко питање није решено, односно да политичко решење које је донео Версајски мировни уговор није одрживо, нису остали индиферентни према тим покушајима.

Под покровитељством британског премијера Лојда Џорџа, организована је, већ у априлу 1922. године, Ђеновска конференција, као покушај интеграције Немачке, као и Совјетске Русије, у међународну заједницу. Неуспех те конференције стајао га је политичке каријере, али је тиме отпочео процес интеграције Немачке у међународну заједницу и парцијалне ревизије политичких одредаба Версајског мировног уговора.⁸⁷

Следећи корак је била Конференција у Локарну, одржана у октобру 1925. године, чији је исход био споразум којим су ут-

86 Исто тако, излазак немачке привреде из Велике депресије није био плод добро осмишљене и конзистентне кејнсијанске макроекономске политике (Тоозе 2006, 59–66). Делотворна пропагандна машинерија нацистичке Немачке инсистирала је на јавним радовима, попут изградњи путева, и масама раздраганих плавокосих људи са лопатама у рукама, али су у економском смислу те активности биле занемарљиве. Новог немачког канцелара интересовали су увећање буџета за наоружање и што већа производња оружја, али не из макроекономских, већ из спољнополитичких разлога. Хитлер није био – кејнсијанац.

87 За Лојда Џорџа је погубно било то што су Немачка и Совјетска Русија ту конференцију и њен неуспех искористиле да у оближњем Рапалу закључе споразум о сарадњи. Дакле, обе земље изопштене из међународне заједнице искористиле су неуспех Ђеновске конференције да се међусобно приближе и отпочну сарадњу (Тоозе 2014, 433–436).

врђене немачке западне, мада не и источне границе. Немачка је, очигледно, пристала на компромис којим је, за одрицање од територијалних претензија на западу, добила потврду да немачке источне границе, пре свега границе са Пољском и Чехословачком нису коначно утврђене и да је у том погледу могућа ревизија у будућности.⁸⁸

Уз све те измене, долази до француско-немачког приближавања и покушаја стварања стратешког савезништва, зачетка европских интеграција двадесетих година XX века. Бријан–Штреземанова иницијатива из јуна 1929. године била је управо то – нова осовина прве европске интеграције. Штреземанова смрт је вероватно била пресудан разлог за неуспех те идеје, али је извесно да су се у првој деценији по закључивању Версајског мировног уговора приближили најљући непријатељи из Првог светског рата.⁸⁹

На унутрашњеполитичком плану, снаге које су биле за сукоб са светом, за успостављање нове позиције Немачке силом и уценама, нису имале готово никаквог успеха. Иако је Националсоцијалистичка странка (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* – *NSDAP*) основана непосредно после Првог светског рата, у фебруару 1920. године, током двадесетих година прошлог века, без обзира на то под којим је називом наступала, никада није забележила резултат вредан пажње. На пример, на парламентарним изборима 1928. године, када је та странка први пут наступала под својим изворним именом, добила је једва 2,6% гласова.⁹⁰ Још су већи неуспех националсоцијалисти претрпели на председничким изборима 1925. године. Њихов председнички кандидат пензионисани генерал Лудендорф, дакле ратни херој, барем за немачко биначко тело, добио је (у првом кругу) само 1,1% гласова – понижавајући резултат.⁹¹

88 Наравно, такво решење изазвало је повлачење Пољске са те конференције и велико незадовољство пољске јавности тиме што западни савезници нису били спремни да гарантују границе њихове земље дефинисане Версајским мировним уговором (Tooze, 2014, 462–465; Cohers 2006, 259–275).

89 То приближавање у одређеним елементима подсећа на политичке процесе који су после Другог светског рата означили почетак савремених европских интеграција (Tooze 2014, 492–495).

90 Сви изборни резултати националсоцијалиста наведени су на основу свеобухватног прегледа политичке историје Вајмарске републике (Kolb 2005, 224–225).

91 Чињеница да на тим изборима националсоцијалистички председнички кандидат није био неспорни вођа те партије Адолф Хитлер показује његов политички таленат, још увек искључиво на унутрашњеполитичком плану, и способност разборитог процењивања ситуације. Та способност се касније,

Први какав-такав изборни успех националсоцијалиста (18,2% гласова), први њихов политички значајан изборни резултат, забележен је тек у септембру 1930. године, после започињања Велике депресије и више од 11 година од закључења Версајског мировног уговора. Да су његове одредбе заиста биле тако погубне по Немачку, успон националсоцијализма и његове ревизионистичко-реваншистичке филозофије неминовно би уследио далеко раније. Очигледно је да ни друга карика уобичајеног узрочно-последичног ланца који води од Версајског мировног уговора до неминовног Другог светског рата није утемељена у чињеницама. Други светски рат ипак није започео 1919. године.

8. ЕПИЛОГ

Преиспитивање последица економских одредаба Версајског мировног уговора јасно је и недвосмислено ставило до знања да узрочно-последични ланац према коме су прекомерне репарације наметнуте Версајским мировним уговором уназадиле немачку привреду, увеле је у зачарани круг кризе и назадовања, из којег није могла да изађе, а политички резултати тога су националсоцијализам и долазак Адолфа Хитлера на власт, није утемељен у чињеницама. У првој деценији по закључивању Версајског мировног уговора Немачка је привредно напредовала, са завидно високим стопама привредног раста. У истој тој деценији, првој постверсајској, будући националсоцијалистички владари Немачке придобијали су занемарљив део бирачког тела, а догодило се и немачко-француско приближавање. Преокрет на немачкој политичкој сцени донела је Велика депресија, која, међутим, ни на који начин не може да се повеже са Версајским мировним уговором. Сходно томе, заблуда је да је садржај тог уговора, пре свега његове економске одредбе, изазвао Други светски рат. Епизода из британског провинцијског места с почетка овог текста показује колико је тај мит дубоко уврежен и дуговечан. Због чега је то тако, питање је које превазилази разматрања у овом раду, који је ипак усмерен на разбијање заблуде те врсте, макар у академској заједници своје земље.

Анализа последица економских одредаба Версајског мировног уговора показала је да Други светски рат никако није био

на спољнополитичком плану, очигледно изгубила и коначно претворила у хазардерско потцењивање реакције противника, што је и довело до избијања Другог светског рата.

неизбежан. Као што је мало шта у историји неизбежно, како наводи Макмиланова (MacMillan 2013, *xxv*), анализирајући узорке Првог светског рата.⁹² Ни Други светски рат није био неизбежан, независно од економских или било којих других одредаба Версајског мировног уговора. Реч је о томе да сви учесници историје реагују на подстицаје, а како се мењају околности, мењају се и подстицаји за њихове одлуке – прилагођавају се новим околностима. Уколико је неко решење заиста лоше, велика је вероватноћа да ће га заменити боље, као што је показала историја (примене) Версајског мировног уговора. За то увек постоје могућности.⁹³

Отуда један од водећих историчара данашњице (Evans 1997, 132–133), у контексту неизбежности, поставља питање да ли би се Други светски рат догодио да је Хитлер умро 1928. године. Не опредељујући се сâм о томе, закључује да би највећи број историчара закључио да би се тај рат свакако догодио, мада вероватно не би имао онакав карактер и немилосрдност какве је имао. Но, независно од оправданости тог закључка, питање је да ли је то противаргумент тези да Други светски рат није био неизбежан. Питање је, на пример, шта би се догодило да Штреземан није умро 1929. године? Да ли би се наставило француско-немачко приближавање, ојачала динамика помирења два народа и створио потпуно нови међународнополитички мозаик?⁹⁴

А можда би љубитељи неизбежности у историји, таквог детерминистичког погледа на свет, своју пажњу могли да преусмере са садржаја Версајског мировног уговора, његових економских или било којих других одредаба, на његов карактер, односно на околности под којима је он закључен. Можда би могли да поставе питање да ли би Други светски рат био неизбежан да је Први завршен свеукупним немачким војним поразом, безусловном капитулацијом, савезничком окупацијом, раста-

92 „Оне који су одвели Европу у Први светски рат можемо оптужити за две ствари. Прво за неспособност да сагледају колико ће разарајући тај сукоб бити и, друго, за недостатак храбрости да се супротставе онима који су говорили да нема избора. Избор увек постоји“ (MacMillan 2013, 605).

93 „Не могу да се сложим с тиме да је Версајски уговор учинио Хитлеров долазак на власт неизбежним. Немци су имали избор када су одлучили да крену овим путем. Другим речима, нису били принуђени да то ураде. Хитлерова победа није неизбежна последица Версаја“ (Klein 1998, 220).

94 Показна вежба свеобухватног историографског одбацивања концепције историјске неминовности објављена је поводом стогодишњице Октобарске револуције (Brenton 2016) и уверила је читаоца у то да, не само да победа бољшевика није била неминовна, него да је била и мало вероватна.

кањем немачког милитаризма и демонтирањем немачке државе. Насупрот томе, савезници су се одлучили да Први светски рат заврше примирјем, а не немачком безусловном капитулацијом. Створена је, тиме, илузија да Немачка није изгубила рат, да није поражена страна и то је основни неспоразум из кога произлазе многа међусобна неразумевања у погледу Версајског мировног уговора, па су тиме и створене клице које су изнедриле Други светски рат.

Показало се, још једном, да у историји постоји расподела трошкова у времену. Једна генерација их ствара, а сноси их нека друга, можда већ она следећа. То је својеврсна историјска рикардијанска једнакост. Они који су пропустили, желећи да што пре заврше рат, умањујући своје трошкове, да без икаквог остатка, до крајњих граница војнички поразе Немачку у Првом светском рату и окупирају је, вероватно тек 1919. године, створили су следећој генерацији огромне трошкове, оне која је она сносила да би потпуно војнички победила и темељито разорила Немачку двадесет пет година касније. Те, 1945. године нико од Немаца није имао илузију да њихова земља није поражена – војно, убедљиво, на свим фронтима, без икакве дилеме, а многи су сматрали да је поражена и морално.⁹⁵ Управо због тога што је савезници нису окупирали на крају Првог светског рата, што је нису разорили у том светском рату, Немачка је, независно од садржаја Версајског мировног уговора, морала бити разорена у Другом. Сасвим је уверљива тврдња да би победничка парада на *Unter den Linden* 1919. године (Marks 1969) била далеко боља (него примирје) са становишта трајног мира у Европи. Победничка парада на *Unter den Linden* одржана 1945. године била је само концесија набујалој сујети савезничких генерала. Основе трајног мира у Европи почивале су на берлинским рушевинама. Не само грађевинским.

95 Инсистирање на томе да управо челници немачких оружаних снага потпишу (и то двапут, други пут у Берлину) документ о безусловној капитулацији на крају Другог светског рата показује да су лекције из 1918. године савезници изузетно добро научили. Чини се да Хегелова тврдња да „нас је историја научила да и из ње ништа не научимо“ не важи у случају – Немачке. А за оне Немце који су имали дилеме о свом моралном поразу, савезничке окупационе власти су наметнуле такве животне услове који су поговодили испаштању као првом кораку ка моралном прочишћењу. Уредба 1067 Здруженог генералштаба оружаних снага САД налаже да на подручју америчке окупационе зоне једино не сме да буде распрострањеног умирања од глади или масовне побуне због глади (Taylor 2011, 157). Све остало је – дозвољено.

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Philippe Aghion, Peter Howitt. 2009. *The Economics of Growth*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Andelman, David A. 2008. *A Shattered Peace: Versailles 1919 and the Price We Pay Today*. Hoboken, New Jersey: John Willey and Sons [2014].
- Balderstone, Theo. 2002. *Economics and Politics on the Weimar Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Begović, Boris. 2014. In Search of Lost Time: A View of Contemporary Historiography on the Origins of the First World War. *Balkanica* 45: 453–468.
- Begović, Boris. 1/2020. John Maynard Keynes' *The Economic Consequences of the Peace*: A Centennial Review. *Belgrade Law Review* 68: 186–215.
- Brenton, Tony. ed. 2016. *Historically Inevitable? Turning Points of the Russian Revolution*. London: Profile Books.
- Boemeke, Manfred F., Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. eds. 1988. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Boff, Jonathan. 2019. The Economic Consequences of the Peace and the Popular Perception of the WWI. Paper presented at the Economic Consequences of the Peace Conference in Cambridge, 9–10 September.
- Bogart, Ernest L. 1920. *Direct and Indirect Costs of the Great War*. New York: Oxford University Press and Pallala Press [2016].
- Bresciani-Turroni, Constantino. 1937. *A Study of Currency Depreciation in Post-War Germany*. London – New York: Routledge, Taylor – Francis Group [2003].
- Broadberry, Stephen, Mark Harrison. 2005. The Economics of World War I: An Overview. 3–40. *The Economics of World War I*, eds. Stephen Broadberry, Mark Harrison. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brunett, Mason. 1965. *Reparations at the Paris Peace Conference for the Standpoint of the American Delegation*. New York: Columbia University Press.
- Carlson, Benny, Lars Jonung. 2019. “Too Bad to Be True”: David Davidson, Gustav Cassel, Eli Heckscher and Bertil Ohlin on John Maynard Keynes's *The Economic Consequences of the Peace* and the German Reparation 1919–1929. Paper presented at the Economic Consequences of the Peace Centenary Conference in Cambridge, 9–10 September.
- Clark, Christopher. 2013. *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. London: Allen Lane.
- Clarke, Peter. 2017. *The Locomotive of War: Money, Empire, Power and Guilt*. London: Bloomsbury Press.
- Cohrs, Patrick O. 2006. *The Unfinished Peace after the World War I: America, Britain and the Stabilisation of Europe 1919–1932*. Cambridge: Cambridge University Press.

- De Broeck, Mark, Harold James. 2019. Germany in the Interbellum: Camouflaging Sovereign Debt. 205–240. *Debt and Entanglements Between the Wars*, ed. Era Dabla-Norris. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Debrun, Xavier, Jonathan D. Ostry, Tim Willems, Charles Wyplosz. 2020. Debt Sustainability. 151–191. *Sovereign Debt: A Guide for Economists and Practitioners*, eds. Ali S. Abbas, Alex Pienkowski, Kenneth Rogoff. Oxford: Oxford University Press.
- Eaton, Jonathan, Mark Gersovitz, Joseph E. Stiglitz. 3/1986. A Pure Theory of Country Risk. *European Economic Review* 30: 481–513.
- End, Nicolas, Marina Marinkov, Fedor Miryugin. 2019. Instruments of Debt-struction: A New Database of Interwar Debt. IMF Working Paper, WP/19/226. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Evans, Richard J. 1997. *In Defence of History*. London: Granta Books [2000].
- Feldman, Gerard D. 1995. *The Great Disorder: Politics, Economics, and Society in the German Inflation 1914–1924*. Oxford: Oxford University Press.
- Ferguson, Nail. 1998a. *The Pity of War*. London: Penguin [1999].
- Ferguson, Nail. 1998b. The Balance of Payment Question: Versailles and After. 401–440. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Goldstein, Erik. 1998. Great Britain: The Home Front. 147–166. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Gomes, Leonard. 2010. *German Reparations, 1919–1932: A Historical Survey*. London: Palgrave Macmillan.
- Glaser, Elisabeth. 1998. The Making of Economic Piece. 371–400. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Graebner, Norman A., Edward M. Bennett. 2011. *The Versailles Treaty and Its Legacy: The Failure of the Wilsonian Vision*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lentin, Antony. 1984. *Lloyd George, Woodrow Wilson, and the Guilt of Germany: An Essay on the Pre-history of Appeasement*. Leicester: Leicester University Press
- Lieven, Dominic. 2015. *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia*. London: Allen Lane.
- Hanke, Steve H., Nicholas Krus. 2012. World Hyperinflations. *Cato Working Paper*. Washington, DC: Cato Institute.

- Hantke, Max, Mark Spoerer. 4/2012. The Imposed Gift of Versailles: The Fiscal Effects of Restricting the Size of Germany's Armed Forces. *Economic History Review* 63: 849–864.
- Harrod, Robert F. 324/1971. Keynes on Lloyd George. *Economic Journal* 81: 936–937.
- Hurd, Douglas, 1997. *The Search for Peace: A Century of Peace Diplomacy*. New York: Warner Books.
- IMF. 2019. *Greece: First Post-Program Monitoring Discussions*, IMF Country report No. 19/73. Washington, DC: International Monetary Fund.
- Kennan, George F. 1996. *At a Century Ending: Reflections 1982–1995*. New York: W.W. Norton and Company.
- Keylor, William R. 1994. Versailles and International Diplomacy. 111–130. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Keynes, John Maynard. 1920. *The Economic Consequences of Peace*. London: Freeland Press [2017].
- Keynes, John Maynard. 153/1929. The German Transfer Problem. *Economic Journal* 39: 1–7.
- Kissinger, Henry. 1995. *Diplomacy*. London: Simon & Schuster.
- Klein, Fritz. 1998. Between Compiègne and Versailles: The Germans on the Way from a Misunderstood defeat to an Unwanted Peace. 203–220. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Knock, Thomas, J. 1998. Wilsonian Concepts and International Realities at the End of the War. 111–130. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Kolb, Eberhard. 2005. *The Weimar Republic*. London: Routledge.
- MacMillan, Margaret. 2001. *Peacemakers: Six Months that Changed the World*. London: John Murray Publishers.
- MacMillan, Margaret. 2009. *The Uses and Abuses of History*. London: Profile Books.
- MacMillan, Margaret. 2013. *The War That Ended Peace: How Europe Abandoned Peace for the First World War*. London: Profile Books.
- Malik, Hassan. 2019. *Bankers and Bolsheviks: International Finance and the Russian Revolution*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Mantoux, Etienne. 1944. *The Carthaginian Peace – Or the Economic Consequences of Mr. Keynes*. Oxford: Oxford University Press, 1946.
- Marks, Sally. 4/1969. Reparations Reconsidered: A Remainder. *Central European History* 2: 356–365.

- Marks, Sally. 1998. Smoke and Mirrors: In Smoke-Filled Rooms and the Galerie des Glaces. 337–370. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Marks, Sally. 3/2013. Mistakes and Myths: The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918–1921. *Journal of Modern History* 85: 632–659.
- Martel, Gordon. ed. 1986. *The Origins of the Second World War Reconsidered: The A.J.P. Debate After Twenty-Five Years*. London: Unwin Hyman and Routledge [1999].
- McMeekin, Sean. 2013. *The Russian Origins of the First World War*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.
- McPhail, Helen. 1999. *The Long Silence: Civilian Life under the German Occupation in Northern France 1914–1918*. London: I.B. Tauris & Co.
- Mitchener, Kris James, Marc Weidenmier. 533/2008. Trade and Empire, *Economic Journal* 118: 1805–1834.
- Neiberg, Michael, S. 2017. *The Treaty of Versailles: A Concise History*. Oxford: Oxford University Press.
- Ohlin, Bertil G. 155/2019. Mr. Keynes Views on the Transfer Problem. *Economic Journal* 39: 388–408.
- Panizza, Ugo, Frederico Struzenegger, Jeromin Zettlmeyer. 3/2009. The Economics and Law of Sovereign Debt and Default. *Journal of Economic Literature* 47: 1–47.
- Pettifor, Ann. 2019. In Retrospect: The Economic Consequences of the Peace. *Nature* 573: 492–494.
- Pierard, Richard V. 2/1968. A Case Study in German Economic Imperialism: The Colonial Economic Committee 1896–1914. *Scandinavian Economic History Review* 16: 155–167.
- Reinhart, Carmen M., Kenneth S. Rogoff. 2009. *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Ritschl, Albrecht. 2/1998. Reparations Transfers, the Borchardt Hypothesis, and the Great Depression in Germany: A Guided Tour for Hard-headed Keynesians. *European Review of Economic History* 2: 49–72.
- Ritschl, Albrecht. 6/2012. The German Transfer Problem 1920–1933: A Sovereign Debt Perspective. *European Review of History* 19: 943–964.
- Röhl, John C. C. 4/1969. Admiral von Müller and the Approach of War 1911–1914. *Historical Journal* 12: 651–673.
- Röhl, John C. C. 1994. *The Kaiser and His Court: Wilhelm II and the Government of Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roos, Jerome E. 2019. *Why Not Default? The Political Economy of Sovereign Debt*. Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Rueff, Jacques M. 155/2019. Mr. Keynes Views on the Transfer Problem. *Economic Journal* 39: 388–408.

- Schuker, Stephen, A. 1988. *American "Reparations" to Germany 1919–33: Implications for the Third World Debt Crisis*. Princeton: Princeton University, Department of Economics.
- Schultze, Hagen. 1993. *Kleine deutsche Geschichte*. München: Beck [1996].
- Schwabe, Klaus. 1998. Germany's Peace Aims and the Domestic and International Constraints. 37–68. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Sharp, Alan. 1991. *The Versailles Settlement: Peacemaking in Paris*. London: Macmillan.
- Sharp, Alan. 2018. *Versailles 1919: A Centennial Perspective*. London: Haus Publishing.
- Skidelsky, Robert. 1983. *John Maynard Keynes, 1883–1946: Economist, Philosopher, Statesman*. London: Pan Books.
- Smith, Woodruff D. 4/1974. The Ideology of German Colonialism 1840–1906. *Journal of Modern History* 46: 641–662.
- Steiner, Zara. 2005. *The Lights That Failed: European International History 1919–1933*. Oxford: Oxford University Press.
- Steel, Ronald. 1998. Prologue: 1919–1945–1989. 21–36. *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, eds. Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser. Cambridge: Cambridge University Press [2006].
- Strachan, Hew. 2003. *The First World War*. London: Simon & Schuster [2014].
- Tampke, Jürgen. 2017. *A Perfidious Distortion of History*. Melbourne – London: Scribe.
- Taylor, Alan J. P. 1963. *The Origins of the Second World War*. London: Penguin Books [1991].
- Taylor, Frederick. 2011. *Exorcising Hitler: The Occupation and Denazification of Germany*. London: Bloomsbury Press.
- Thuronyi, Victor. 2003. *Comparative Tax Law*. The Hague: Kluwer.
- Tooze, Adam. 2006. *The Wages of Destruction: The Making and the Breaking of the Nazi Economy*. London: Allan Lane [2007].
- Tooze, Adam. 2014. *The Deluge: The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916–1931*. London: Allan Lane.
- Walworth, Arthur. 1986. *Wilson and His Peacemakers: American Diplomacy at the Paris Peace Conference 1919*. New York & London: W.W. Norton and Company.
- Webb, Steven B. 1989. *Hyperinflation and Stabilization in Weimar Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Winter, Jay. 1996. *The Great War and the Shaping of the 20th Century*. London: Penguin Books.

Boris Begović, PhD

Professor, University of Belgrade Faculty of Law

ECONOMIC PROVISIONS OF THE TREATY OF VERSAILLES: A CENTENNIAL REASSESSMENT

Summary

Contrary to widespread belief, reparations imposed on Germany by the economic provisions of the Treaty of Versailles did not undermine the German economy, nor push it into a vicious cycle of crises and backwardness, from which emerged National Socialism and Adolf Hitler's power takeover. In the first decade after the conclusion of the Treaty of Versailles, Germany's economy prospered, with high growth rates. In the same decade, German National Socialists managed to win over only a negligible segment of the constituency, and Franco-German relations even improved. The turn took place with the Great Depression, which was, however, not related to the Treaty of Versailles whatsoever. Thus, it is a myth that the Treaty, predominantly through its economic provisions, led to the Second World War. The shortcomings of the Treaty of Versailles, with regard to providing sustainable peace in Europe, should be sought in the framework of the outcome of the First World War, which ended in an armistice, not German surrender. It was only after the Second World War that German unconditional surrender, full occupation of the country and dismemberment of German militarism created the grounds for political stability and sustainable peace in Europe.

Key words: *Treaty of Versailles*. – *Germany*. – *Reparations*. – *National Socialism*. – *Great Depression*.

Достављено Уредништву: 30. октобра 2021. године.

Прихваћено за објављивање: 20. јануара 2021. године.